

УДК 336.71(497.1)“1944/1945”; 336.71(497.1)“1991/1992”

CERIF: S 180, H 250

DOI: 10.51204/Anali_PFB_U_22102A

Др Саша ИЛИЋ*

СОЦИЈАЛИСТИЧКО БАНКАРСТВО: НЕПРЕКИДНА ЕВОЛУЦИЈА БАНКАРСКОГ СЕКТОРА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1944/45–1991/92)

У чланку се посматра утицај идејно-политичких оквира и промена физиономије друштвених, економских и унутрашњополитичких односа, па и спољнополитичке оријентације на устројство банкарства у социјалистичкој Југославији, односно његова непрестана трансформација у периоду од увођења социјализма до разградње земље почетком деведесетих година XX века.

Анализом изворне грађе и одговарајуће историјско-економске и економске литературе настојали смо да утврдимо изглед и битнија својства банкарског сектора, след реформи које су ту област економског живота обележиле у другој половини XX века и делотворност уочених промена. У том смислу покушали смо да сагледамо карактеристике различитих фаза кроз које је пролазило југословенско банкарство, почев од изградње социјалистичког банкарства (према совјетском моделу), планског организовања и круте централизације, преко разних фаза децентрализације, слабљења плана и увођења елемената тржишта, до обликовања (и реобликовања) самоуправног банкарства и његових последица по економско јединство земље.

* Научни сарадник, Архив Народне банке, Народна банка Србије, Београд, Србија, sasa.ilich@gmail.com.

Кључне речи: *Банкарство. – Централизација. – Децентрализација. – Планска привреда. – Социјалистичка тржишна привреда. – Договорна привреда.*

1. УВОД

Кратки XX век, иако га је Хобсбаум (Hobsbaum 2002) тако окарактерисао и „скратио“ за готово четвртину, концентрисао је у себи мноштво тензија и сукоба социјалне, економске и политичке природе на националном, међудржавном, па и глобалном нивоу. Његово искуство карактеришу економске кризе, урушавање институција, социјални преврати, идеолошке страсти и њима генерисани конфликти, многе локалне оружане чарке, а нарочито светски ратови, али истовремено и санације проблема, превазилажење криза, технолошки пробој неслућених размера, изградња нових модела друштвеног, политичког и економског уређења, процеси сарадње и интеграција. Несумњиво је да су и кризе и успони утицали на то да се одређене пословне технике, организације и механизми рада редифинишу, мењају и прилагођавају.

Утицај светских ратова на институције и политике већине држава био је многострук (Eloranta, Harrison 2010, 151–153), а југословенску специфичност чинило је, сем огромних губитака у људима и материјалним добрима, и увођење новог, по искуствима слабог, али по идеолошкој страсти и уверености у мисију наглашеног друштвено-политичког система. Да посебност буде већа, тај систем, који је наметала Комунистичка партија Југославије (КПЈ), за кратко време је доживео корените промене претварајући се од копије совјетског обрасца у специфичан југословенски модел који је у политичком смислу лавирао између Истока и Запада, а у економском између централнопланске и тржишне привреде.

У почетном послератном периоду друштвено-економски односи подразумевали су опонашање модела Совјетског Савеза (СССР). Социјалистичка привреда значила је скоро потпуно напуштање приватног пословања (у Југославији су мањи изузеци учињени у делу услуга, заната и пољопривреде), готово целокупна радна снага упослена је за рачун разних државних ентитета и сви природни ресурси припали су држави. Привреда је била планска у смислу да се над производима и инпутима (рад, капитал, материјал, енергија итд.) које користи ма које предузеће и установа управља упутствима из централног планског органа. План, као средство присилне акумулације и трошења највећег дела друштвеног производа на инвестиције и индустријализацију, чији

је крајњи циљ у суштини било војно јачање, а на уштрб потрошње и стандарда становништва, радио се, уз велику помпу, за период од једне или више (најчешће пет) година. Такав модел је настојала да копира Југославија – прва земља Истока која је озаконила Петогодишњи план¹ у априлу 1947. године (Петрановић 1988, 45, 76, 78, 94–95; Crouzet 2001, 248; Hanson 2003, 10–12; Беренд 2009, 180, 195; Илић 2020а, 147–150).

Једва годину дана након усвајања плана догодило се размимоилажење Југославије са СССР, а убрзо и оштри раскид свих веза. У првој реакцији власти су радикализовале унутрашње политичке и друштвено-економске односе (стаљинизација и чистка КПЈ, присилан откуп и колективизација, форсирање експлоатације људских и материјалних ресурса, грубе мере штедње итд.) да би, почев од 1950. године, постепено почели да се уобличавају нов курс оличен у приближавању Западу и нови друштвени односи одређени сопственом визијом социјализма – самоуправљањем. Спољнополитички курс је наредних година и деценија, сходно приликама, благо мењао усмерење, са фазама већег или мањег приближавања Истоку или Западу, уз начелно држање средњег пута (политика несврстаности), као што је и самоуправљање модификовано, али његов опстанак није довођен у питање.²

Околности описаног политичког, друштвеног и идеолошког миљеа утицале су на креирање банкарског система, његово устројство и пословну праксу, као и на делатност централне банке. Честе активности на мењању и прилагођавању система захтевима политике или визија идејних стваралаца друштвено-економских односа нужно су водиле ка обрасцима решења образованих на моделу учења путем покушаја и погрешака. Тражење *сопственог пута* постало је парадигма социјалистичке Југославије, а непрестана транзиција друштвеног и привредног система њена константа којом су се неки економски теоретичари дичили. Промене су посматране као експанзија независности радних организација и демократских права радничке класе (Čolanović

¹ Закон о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ* 36/1947.

² План је оцењен као неостварљив већу јануару 1949. године када је Централни комитет (ЦК) КПЈ ревидирао економску политику и поставио скромније циљеве, али формално је измењен (продужен до краја 1952. године) Законом о продужењу извршења Закона о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ (Службени лист ФНРЈ 71/1950) тек 29. децембра 1950. године. Околности из 1948. године показале су слабости плана – градњу без економске рачунице, неселективна улагања, инвестициона претеривања итд., па је даља изградња била претежно усмерена ка кључним објектима (Petranović 1988, 264).

et al. 1979, 13), мада је на врху постојала бојазан да се неће сваки елемент новог система потврдити у пракси (Кардељ 1953, 15). Сопствена решења и разни идејни амалгами били су одлика Југославије, према мишљењу Нојбергера (Neuberger 1959, 361), једне од „најзанимљивијих економских лабораторија на свету“, а област у којој се највише експериментисало било је подручје новца (Хорват 1970, 81).

Развој привреде у Југославији није замишљен фронтално, као равномерно јачање свих сектора, и нарочито не слободно, као самостално деловање привредних субјеката, већ је требало етапно форсирати поједине гране привреде, до успостављања очекиване равнотеже, након чега би се планирао следећи циклус. То је био модел кретања привреде у релативно кратким инвестиционим циклусима, које је требало исправно да пројектује економска политика (Чобељић 1959, 53–67).³ Таква динамика, међутим, није обезбеђивала дугорочну стабилност система, што је онемогућавало предикцију пословног оквира, па се целокупна привреда налазила у стању неке врсте хроничне нестабилности (Хорват 1969, 5). Стога је и банкарство,⁴ прилагођавајући се бурном развоју привредног система, било готово непрестано у некој од етапа реорганизације, у непрекидној еволуцији (Голијанин 1979, 116), а честе промене допринеле су одлукама које су каткад биле изнуђене.

О банкарству и централној банци социјалистичке Југославије писано је, у ширим или ужим изводима, у више радова који се баве историјом организације привреде, финансија и финансијских институција или анализом елемената банкарског сектора. Аутори су махом били економисти, док се историјска перспектива знатно мање учава, чему је разлог, сем слабог интересовања историчара, и неприступачност архивских извора услед рока доспелости (30 година) и ограничене доступности архивске грађе централне банке до отварања Архива Народне банке (2005).⁵

Циљ овог рада је да се анализом литературе, нормативних аката и примарних архивских извора покушају да утврде учесталост и обим промена укупног банкарског сектора социјалистичке Југославије, нарочито неких од његових најзначајнијих носилаца (Народне банке), „век трајања“ тих промена, новине које су увођене у банкарство моде-

³ Теоријске поставке у Стојановић, Чобељић (1966).

⁴ Банкарство обухвата банкарски систем, банкарску праксу и општа питања кредитног система и кредитне праксе (Голијанин 1983, 18).

⁵ Одабрана литература: Vučković (1956); Ugrčić (1967); Хорват (1970); Голијанин (1979; 1983); Перишин (1975); Lampe, Jackson (1982); Гаћеша (2001); Hofman (2004); Митровић *et al.* (2004); Илић (2021).

лом планско-тржишних односа и унеколико ефекте који су изменама у банкарству постигнути. Такође, намера је да се утврде фазе које су обликовале промене у банкарству и њихова корелација да државним економско-политичким трендовима, из чега би унеколико произишао предлог периодизације југословенског социјалистичког банкарства.

2. ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА И КОНЦЕНТРАЦИЈА БАНКАРСТВА (1944/45–1954)

Прва фаза организације послератног банкарског сектора оличена је у стварању социјалистичког банкарства, што је подразумевало подржављење приватних банака, укрупњавање и централизацију система. Подржављење се одвијало путем конфискације и ликвидације, којима је присвојена актива и преузета пасива приватних установа (што је дало материјални основ за формирање социјалистичких банака)⁶ и путем национализације као коначног вида развлашћивања приватног сектора, укрупњавање (концентрација) је водило успостављању монобанкарског система,⁷ а централизација је подразумевала не само концентрисање моћи одлучивања у центру државне и привредне моћи, већ и пословање по обрасцу озакоњеног плана.

⁶ Управљање имовином (трговачким, индустријским, грађевинским, банкарским и другим предузећима над којима је држава ставила надзор) поверено је Државној управи народних добара (ДУНД) и земаљским (републичким) управама. Конфискована и секвестрирана имовина предате су у лето 1945. године на управу одговарајућим савезним или земаљским министарствима (Petranović 1988, 86).

Приватним банкама најпре су, на основу Уредбе о ревизији дозвола за рад и ликвидацији приватних кредитних предузећа (*Службени лист ФНРЈ* 51/1946) ревидиране дозволе за рад. Током тог поступка одређене су за ликвидацију све банке које су већ биле у ликвидацији, банке којима министар финансија не би издао нову дозволу за рад и сви банкарски и осигуравајући послови кредитних приватних предузећа која се баве и другим пословима.

⁷ Монобанкарски систем или *једноканално* банкарство обично (али не и нужно) подразумева постојање једне банке у земљи, то јест централне банке која присваја и све послове комерцијалног банкарства. Тако монобанка, осим монопола на емисију новца, има и монопол на укупно банкарско и девизно пословање. То, међутим, не искључује постојање других финансијских организација које у условима планске привреде концентришу поједине специјализоване банкарске послове, на пример, целокупну штедњу, инвестиционе послове, финансирање пољопривреде, кредитирање спољне трговине и слично. Кључни атрибут монобанкарства је, дакле, пресудна улога државног планског органа. Упоредити: Sherif, Borish, Gross (2003), 13–14; Eichengreen (2007), 134; Моисеев (2015), 66–67.

У условима политичке превласти СССР, када су широм Истока приватни послови углавном проглашени нелегалним, а права појединаца да производе за тржиште ограничена, комерцијалне банке су замењене совјетским *једноканалним* банкарством сачињеним од монобанака са специјализованом функцијом, берзе су затворене, а пракса финансијског извештавања модификована према потребама бирократије (Eichengreen 2007, 134). Југославија је прошла кроз сличну фазу, али је динамика њеног даљег развоја учинила да се разликује од примарног модела.⁸

Појачана државна контрола и својеврсна национализација (етатизација) Народне банке обављена је још пред Други светски рат (Кршев 2008). Она је ипак остала акционарско друштво очуваног приватног интереса. Сем Народне банке, која је била у посебном привилегованом статусу, банкарску мрежу Краљевине Југославије пред рат чиниле су још две привилеговане банке (Аграрна и Занатска), две државне банке (Хипотекарна и Поштанска штедионица), 61 самоуправна банка (углавном општинске штедионице) и преко 700 приватних банака (Благојевић 1989, 94).

Последњу етапу рата и рани послератни период обележили су постојање дела старих државних, полудржавних и приватних банака и штедионица и елементи монетарних и банкарских система успостављених током рата, којима су тон давали окупациони, марионетски и квислиншки режими и њихове централне банке.⁹ Појавили су се и емитенти вредносних папира нових власти, Денарни завод Словеније, који је од марта 1944. емитовао бонове, партизанска влада (Повереништво за финансије НКОЈ), која је емитовала динара штампане у Москви и мењала их за окупациони новац од априла до краја јуна 1945. године,¹⁰ и нове социјалистичке банке, основане на имовини и особљу подржављених банака и централне банке.¹¹

⁸ Истраживачи се разликују у тумачењу до када се може сматрати да је југословенско банкарство било у монобанкарској фази. Хуси (Huszt 1981, 71, 73) већ од почетка шездесетих година не види банкарски систем у Југославији као једноканални (*one-level*), док Шериф, Бориш и Грос (Sherif, Borish, Gross 2003, 13–14) сматрају да је он, и поред мноштва експеримената, био монобанкарски до 1971. године, а да је у земљама Истока углавном остао на снази до колапса социјалистичких система.

⁹ Током рата функционисало је седам економских подручја чије су монетарне системе успоставили: Немачка Рајхсбанка, Банка Италије, Мађарска народна банка, Бугарска народна банка, Албанска народна банка, Српска народна банка и Хрватска државна банка.

¹⁰ Закон о повлачењу и замени окупацијских новчаница, *Службени лист ДФЈ* 20/1945; Закон о курсевима за повлачење окупацијских новчаница и о регулисању обавеза, *Службени лист ДФЈ* 23/1945; Закон о курсевима за

Социјалистичке банке су настајале упоредо са ликвидацијом старих. Након Денарног завода, у првој половини 1945. године основане су, са функцијом кредитирања и платног промета, Привредна банка Србије, Привредна банка Војводине (убрзо спојена са банком Србије), Земаљска банка за Хрватску, Привредна банка Босне и Херцеговине, Стопанска банка Македоније и Привредна банка Црне Горе.¹² Истовремено је у Лондону пословала Народна банка Краљевине Југославије, која је у новембру 1945. године континуитет пренела новим властима (Вучковић 1956, 420–421, 436; Neuburger 1959, 361; Митровић *et al.* 2004, 84–92, 151–170; Хаџи-Пешић 1995, 7, 13; Hofmann 2004, 27–28; Илић 2020а, 89–90).¹³

Рад је након рата наставило седам финансијских организација (са 45 филијала), које су, према одредбама Закона о уређењу и деловању кредитног система, од 26. октобра 1945. године (*Службени лист ДФЈ* 87/1945) имале савезни (општејугословенски) карактер: Народна банка,¹⁴ Државна хипотекарна банка, Привилегована аграрна банка,¹⁵ Поштанска штедионица, Занатска банка и Државни завод за осигурање

повлачење окупацијских новчаница и о регулисању обавеза на подручју Хрватске, *Службени лист ДФЈ* 44/1945.

¹¹ Пример уступања особља Народне банке Привредној банци Србије у: Архив Народне банке (АНБ), Народна банка Југославије 1945–1992 (1/III), Органи (ОРГ), Књига записника са седница Управног одбора 1945–1946, Записник са 1. седнице, 14. 2. 1945.

¹² О оснивању и почетку рада земаљских привредних банака и Индустијске банке у: АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 372 и 373.

¹³ АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 372, Статус Народне банке, пов. VII бр. 275, 19. 12. 1945.

У намери да потврдом континуитета успостави пословне односе са иностранством и деблокира југословенска потраживања код страних кореспондената, нова власт није првих месеци задржала у правну форму Народне банке, која је формално била у статусу акционарског друштва и под „управом“ гувернера из Лондона Добривоја Лазаревића (указом краљевих намесника на његово место је 27. новембра 1945. године постављен трговац Танасије Здравковић). Иако предратни Закон о Народној банци није стављен ван снаге, нижим прописима је постепено мењана суштина институције, да би 1946. године она била потпуно правно редефинисана.

¹⁴ Законом од 15. јануара 1946. године измењен је Закон о Народној банци Краљевине Југославије из 1930. и 1940. године и уведен је назив Народна банка ФНРЈ (*Службени лист ФНРЈ* 6/1946).

¹⁵ Законом о уређењу и деловању кредитног система од 26. октобра 1945. године проглашена је савезном кредитном установом и преименована у Задружну и пољопривредну банку. АЈ, Министарство финансија ФНРЈ (12), фасцикла (ф.) 566, Извештај о прегледу Задружне и пољопривредне банке. О национализацији те банке писала је Ђатовић (2011).

и реосигурање. Истовремено, на имовини бивших филијала Народне банке, као и појединих приватних банака, основано је шест поменутих републичких привредних кредитних завода,¹⁶ а на капиталу Општег југословенског банкарског друштва (Bankverein), како је показала Алексић (Алексић 2002 и 2021), који је током рата био потпуно у служби окупатора, и на кредитима којима је располагао ДУНД, основана је 12. маја 1945. године Државна индустријска банка Југославије а.д., такође са савезним статусом.¹⁷

Рад је наставила и 61 штедионица, углавном у функцији локалног кредитног предузећа, али је њихов релативно велики број довео до различитих услова кредитирања, отежао стварање јединственог новчаног фонда и ометао планирања услед слабе евиденције и контроле. Да би се прешло на чвршћу централизацију, 25. септембра 1946. године донете су уредбе којима је прописан откуп (подржављење) акција полудржавних савезних банака (Народне банке, Индустријске банке, Занатске банке и Задружне и пољопривредне банке) и одређено је да се у кратком року републички кредитни заводи и савезне банке (укључујући и Поштанску штедионицу) споје са Народном банком ФНРЈ.¹⁸ Од фузије је изузета Државна хипотекарна банка (тада: Државна инвестициона банка – ДИБ), па су почетком 1947. године у земљи оперисале две државне банке (Народна банка и ДИБ) и дваде-

¹⁶ АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 373, укидање филијала Народне банке и предаја републичким банкама и Индустријској банци (1945); АНБ, 1/III, Послови анализа и истраживања (АИС), к. 123.

Поједине приватне банке су под појмом ликвидације заправо конфисковане. Тако је Дунавска банка Решењем о ликвидацији Дунавске банке а.д. у Београду и уступању њене имовине Привредној банци Србије (*Службени лист ДФЈ* 27/1945) стављена у поступак ликвидације којим је целокупна имовина (актива и пасива) пренета на Привредну банку Србије. Међутим, за правни основ узета је одлука председништва АВНОЈ-а о преласку у државне руке непријатељске имовине.

С друге стране, поједине банке су стављане у ликвидацију и уступана је њихова имовина државним банкама без позива на било какав правни основ, као у случају Штедионице Дунавске бановине (Решење о ликвидацији Штедионице Дунавске бановине у Новом Саду, *Службени лист ДФЈ* 55/1945).

¹⁷ Решење о оснивању Државне индустријске банке а.д., Београд, *Службени лист ДФЈ* 33/1945.

О пословању Општег југословенског банкарског друштва током Другог светског рата и пљачки јеврејске имовине видети: Aleksić (2021, 355–372).

¹⁸ Уредба о откупу акција народне банке ФНРЈ, Индустријске банке Југославије, Занатске банке ФНРЈ и Задружне и пољопривредне банке ФНРЈ и Уредба о спајању кредитних предузећа из државног сектора, *Службени лист ФНРЈ* 78/1946.

сетак месних штедионица, махом у Словенији. Такво стање није било последица инокосног развоја банкарског сектора и захтева привреде већ производ седнице Политбироа ЦК КПЈ 22. септембра 1946. године, када је оцењено да постојећи систем банака копира капиталистички и да су потребне промене, па је централизација појачана стварањем две крупне организације – Народне банке (са централом у свакој републици), којој су, уз емисиону функцију, у задатак стављени краткорочни кредити и ДИБ, за дугорочне и инвестиционе кредите (Вучковић 1956, 437; Голијанин 1979, 118–119; Перак *et al.* 1981, 32; Петрановић 1995, 171–172, 179–180; Hofmann 2004, 29–30; Илић 2021, 140).

Приватни сектор у банкарству Југославије, и поред тога што му је делатност сужена само на прикупљање штедње и кредитирање махом приватне привреде,¹⁹ једва је преживео прве године комунистичке владавине и елиминисан је до 1947. године (Хорват 1970, 81; Lampre, Jackson 1982, 553–554). Затечених 819 банака које су функционисале на крају рата нова власт је одмах ставила под контролу и на основу одлука АВНОЈ-а из новембра 1944. и одредаба Закона о конфискацији (*Службени лист ДФЈ* 40/1945) 95 банака је веома брзо конфисковано, а сходно Уредби о ревизији дозвола за рад и ликвидацији приватних кредитних предузећа и њеним изменама и допунама (*Службени лист ФНРЈ* 51/1946, 44/1947, 96/1947) до 1947. године 720 банака је ликвидирано. Једна од последица гашења приватних банака било је премештање финансијског центра из Загреба у Београд. Решењем министра финансија од 11. новембра 1946. године четири *активне* приватне банке из Београда – Извозна банка, Јадранско-подоунавска банка, Београдска трговачка банка и Београдска задруга фузионисане су у Југословенску извозну и кредитну банку а.д., да би 30. новембра

О акцијама Народне банке и савезних кредитних предузећа: АНБ, 1/ III, „Историјска архива“, к. 374. и к. 375. О спајању привредних републичких банака, Индустијске банке, Поштанске штедионице, Занатске банке, Задружне и пољопривредне банке и Господарске банке за Истру (1946–1947. година): АНБ, 1/ III, „Историјска архива“, к. 399–407; АНБ, 1/ III, АИС, к. 66.

Републичким кредитним предузећима, сходно уредби о спајању кредитних предузећа, у називу је придодата фирма централе Народне банке ФНРЈ за одређену републику, а Народној банци ФНРЈ – Главна централа у Београду. Филијале Народне банке подређене су републичким централама, а Главна централа, републичке централе и филијале су чиниле једну пословно-административно-књиговодствену целину.

¹⁹ О приватном сектору видети: чл. 28–31 Закона о уређењу и деловању кредитног система, *Службени лист ДФЈ* 87/1945.

1948. године и она била национализована (Вучковић 1956, 436; Голијанин 1979, 117 и 1983, 41; Lampe, Jackson 1982, 553–554; Пијевац, Милошевић, Борићић 2000, 190–199; Илић 2021, 141).

Национализација предузећа општедржавног и републичког значаја, која је обухватила банке и осигурање, спроведена је у децембру 1946. године.²⁰ Она је представљала припремну радњу за увођење планске привреде и њоме је утврђен административни монопол и интервенција државе у свим областима привредног, али и друштвеног живота. У државном апарату су снажно концентрисана овлашћења и државни органи су стекли моћ да интервенишу „политичким средствима и снагом револуционарног притиска у привреди и на сектору друштвено-економских односа“ (Марјановић *et al.* 1968, 247–248), што је показатељ да су партија и држава готово потпуно срасле.

Ликвидација ранијих економских односа и стварање полазишта за изградњу социјалистичке праксе у области новца и за успостављање привредног јединства земље започели су још током монетарне реформе и замене окупационог новца, мада су први резултати реформе, услед огромног скока цена, били више него поразни (Илић 2020b). Даљи социјалистички односи ишли су у правцу стварања јединственог новчаног фонда (као материјалног основа за привредну обнову и изградњу и за увођење планске привреде), у правцу централизације унутрашњег платног промета и потпуне контроле новца у оптицају, што је постигнуто Уредбом о спајању кредитних предузећа из државног сектора, од 25. септембра 1946. године.²¹ Под окриљем Народне банке успостављен је јединствени платни промет, на њу је са државних финансијских органа пренето старање о извршењу буџета, сви новчани токови у земљи уклопљени су у јединствену целину, створен је општи кредитни план и започела је концентрација банака, штедних установа и осигуравајућих друштава (Вучковић 1956, 420–423). Централизовани платни промет и увођење безготовинског плаћања²² омогућили су знатне уштеде и проширили могућност контроле

²⁰ Закон о национализацији приватних привредних предузећа, *Службени лист ФНРЈ* 98/1946.

Национализација свих преосталих кредитних и осигуравајућих предузећа, као уосталом и свих других приватних предузећа мањег и локалног значаја, окончана је изменама истог закона, у априлу 1948. године (*Службени лист ФНРЈ* 35/1948).

²¹ *Службени лист ФНРЈ* 78/1946.

²² АЈ, Министарство индустрије ФНРЈ (17)-114–115, Дневни преглед штампе, 23. 12. 1946; АНБ-18, к. 1, М. Угричић, *Платни промет Народне банке с обзиром на специјалне банке* (рукопис).

новчаних токова. Народна банка је добила важну функцију кратко-рочног кредитирања привреде. Ради што успешнијег координирања активности, Народна банка је посредством ресорно надлежних државних органа почетком 1947. године почела да прикупља податке о предузећима и овлашћеним лицима.²³ Ипак, поједине неекономске мере преузете из совјетског искуства, попут аутоматске наплате фактура (1947–1951), чија је једна од одлика била небрига продавца за платну способност купца, изазивале су поремећаје на тржишту, што је узроковало промене „правила игре“ и увођење нових решења (аутоматизам у плаћању је тек 1951. године замењен слободним уговарањем плаћања). Временом се устаљивао систем контроле употребе готовог новца, најпре путем тзв. касеног плана, територијално конципираних планова кредита, откупа, робног промета, зарада, буџетских издатака итд., израђиваних на принципу трошкова и на билансном принципу, што је омогућавало праћење ефективне количине новца у оптицају, макар до ступања привредне реформе 1952. године и напуштања тог система (Вучковић 1956, 423–425; Петровић 1954, 104–122).²⁴

Након национализације Народна банка је у пуном смислу постала државна банка, што је, између осталог, значило да ће се у деценијама које следе путем ње, као вишег планског органа, утицати на извршење планова социјалистичке привреде и финансирања и постављати принципи финансијске политике.²⁵ Међутим, пут кроз југословенски социјални и економски експеримент, и поред прокламоване политичке

²³ АЈ, Министарство електропривреде (11)-9-34, Допис Народне банке Генералној дирекцији савезне електропривреде, бр. 1923, 4. 2. 1947.

²⁴ Крајем 1947. године Народна банка је посветила пажњу уређењу питања платног промета: АЈ, Министарство пољопривреде и шумарства (4)–62–439, бр. 38944/1, 5. 11. 1947; АЈ, Главна дирекција савезне индустрије мотора (108)–3–11, распис Централне за НР Србију, 25. 8. 1949. О проблемима у вези с „касеним планом“ видети: АЈ-108–17–30, акти 11377, 21. 8. 1949. и 11551, 8. 8. 1949.

²⁵ Народна банка је до краја социјалистичког периода остала блиско повезана с државом и њен инструмент. С обзиром на својеврсну персоналну и стварну унију државе и КПЈ/СКЈ, та странка је давала основни тон политици Народне банке. Пре ма какве расправе у стручним круговима, јавности или скупштини о новим прописима и правцима развоја банкарства, претходно се расправљало у комисијама председништва ЦК СКЈ за економску политику, при чему се није нужно занемаривала улога стручњака из Народне банке, у чије се анализе, методологију и пројекције, како је навео један од водећих идеолога привредног система Владимир Бакарић, није сумњало. АЈ, Централни комитет Савеза комуниста Југославије (507), XXIV Г-к. 4/2, 8. 12. 1975, XXIV А-к-6/1, 6. 10. 1969, XXIV А-к-6/3, 29. 1. 1970 и XXIV А-к-6/4, 6. 2. 1970.

монолитности и привида непорецивости коначног циља друштвеног развитка, није био једносмеран нити без лутања и доношења могућих, а не пожељних решења.²⁶

Концентрација моћи је Народној банци доделила широк спектар задатака и овлашћења. Преузела је целокупно кредитирање обртних средстава свих грана привреде, у функцији пословне депозитне банке прикупљала је слободна новчана средства грађана и привреде и одобравала потрошачке кредите, од Министарства финансија преузела је функцију емисије новца (дотадашње новчанице биле су државног издања), поверени су јој послови благајничког и рачуноводственог извршавања буџета и служба девизне контроле, постала је статистички орган и била је носилац организације и технике платног промета у земљи и иностранству.²⁷ Тако је она од уобичајене улоге „банке банака“ дошла у непосредан контакт са привредом и проширила мрежу филијала до готово сваког места у земљи, док је ДИБ као специјализована банка преузела дугорочне послове свих фузионисаних банака (Вучковић 1956, 437; Голијанин 1979, 118–119 и 1983, 43; Илић 2021, 141–142).²⁸

²⁶ Изворну подлогу пружају: АНБ, Заоставштина Миодрага Угричића (18), к. 1, рукописи Банкарство у ФНР Југославији и Од банке банака до објективизираних органа друштва (6. 10. 1952); АНБ 1/III, ОРГ, записници са седница, одлуке управе и сл.

²⁷ Надлежности у вези са спољним плаћањима, иако под контролом Министарства финансија, у септембру 1945. године подељене су одредбама Девизног закона (*Службени лист ДФ* 68/1945) између Банковно-валутног одељења истог министарства, Управе за спољну трговину и Народне банке. Да би се платни промет са иностранством поједноставио, требало је централизовати га и обезбедити редовно извештавање. Међутим, због блокаде Истока, промене су се догодиле тек 1952. године, када је измењен паритет динара према злату и долару (са 50 на 300 динара за 1 долар), укинута планирање увоза и извоза по обиму и асортиману и уведена слободна размена у градилима утврђеног платног биланса (укинуте су увозно-извозне дозволе), а стечене девизе нису се у целини предавале на откуп Народној банци већ је део остајао извозницима. Уведена је и нетржишна новина – коефицијенти (примена вишеструких курсева), којима је требало спречити зараду увозника услед диспаритета домаћих и страних цена, што је дуго остао инструмент спољнотрговинске политике (Vučković 1956, 425–426). АЈ, Главна управа црне металургије (106)-101-128, Подношење молби за набавку страних валута, 11. 3. 1947; АЈ, 11-9-34, бр. 9385, 20. 6. 1946; АЈ, 12, ф. 583, К. бр. 140, 2. 12. 1949. и ф. 901, Проблематика нашег платног промета са иностранством, 30. 1. 1950; АНБ-1/III, „Историјска архива“, к. 389, Извештај Народне банке за 1953.

О финансијским интервенцијама у привреди путем финансирања повећања обртних средстава предузећа видети: АЈ, 106-106, Преписка са НБЈ, 1947.

²⁸ Пошто је изградња инвестиционих објеката претежно финансирана из неповратних буџетских средстава, ДИБ је поверена техника коришћења и контрола наменске употребе средстава. Сем тога, ДИБ је добила задатак да

Међутим, процес консолидације (укрупњавања) привремено је преокренут већ 1948. године. Уредбама од 14. августа 1948. године²⁹ омогућено је формирање државних банака за кредитирање земљорадничких задруга (на подручјима република) и комуналних банака и месних штедионица. У скоро свим већим центрима основане су комуналне банке које су на бази новца локалне привреде, друштвено-политичких организација и становништва почеле да кредитирају локалне комуналне делатности, предузећа и грађане, док се у Словенији развијало традиционално штедионичарство.³⁰ Међутим, те банке су показале финансијску недисциплину, ванплански су кредитирале локалну привреду и потпуно незаконито народне одборе, па су се презадужиле код Народне банке и дошло је до пораста новчаног оптицаја (Ugrčić 1967, 167–168). Истовремено, Народна банка је добила улогу у изради касеног плана, као новчаног инструмента привредног плана (1948) и кредитног плана,³¹ који је обухватао планирање укупне масе кредита и свих извора финансирања, а због спољашњих околности на њу се прелио целокупан платни промет са иностранством (1949) (Вучковић 1956, 437–438; Neuberger 1959, 362; Голијанин 1979, 119; Hofmann 2004, 65–72).³²

Делимична деконцентрација банкарске мреже трајала је кратко и већ 1952. године, супротно геслу децентрализације, банкарство је потпуно централизовано. Пред промене, банкарски систем се састојао од

обавља службу у вези са унутрашњим државним зајмовима, конверзијом предатних унутрашњих дугова и сл. Због тога је мрежа филијала ДИБ порасла са 17 на 31 (Vučković 1956, 437; Голијанин 1979, 119). О ДИБ видети: АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 375.

²⁹ Основна уредба о државним банкама за кредитирање земљорадничких задруга, Уредба о комуналним банкама и месним штедионицама, *Службени лист ФНРЈ* 71/1948.

³⁰ До маја 1949. године основано је чак 89 комуналних банака, а скоро све до тада постојеће градске штедионице претворене су у комуналне банке. АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 377, Оснивање комуналних банака, 1948.

³¹ Преписку, прописе, планове, извршење и друге материјале у вези са кредитним планом видети у: АНБ, 1/ III, АИС, к. 66.

³² Током фазе централизације добила је неке надлежности несвојствене централној банци, попут кредитирања предузећа, извршавања инвестиција и платног промета са иностранством. АНБ, 18, к. 1, рукопис Банкарство у ФНРЈ Југославији; АЈ, Привредни савет ФНРЈ (40)-35–80, Народна банка ФНРЈ (анализа), 27. 4. 1951. и Принципи реорганизације банкарског апарата [1950].

Анализирани домети реформи и планови реорганизације банкарског сектора и кредитног система истакнути су на саветовању гувернера и управе Народне банке, 19–20. јуна 1948. године. АНБ, 1/III, ОРГ, Записници састанака гувернера са генералним директорима централа 1948–1953.

Народне банке са 437 централа, филијала и других пословних објеката, 31 пословнице ДИБ, 57 комуналних банака (у јулу 1949. године било их је 85), 49 државних банака за кредитирање земљорадничких задруга и осам месних штедионица (укупно 582). Решењем владе од 20. марта 1952. године све комуналне банке су укинуте (сем штедионица), а ДИБ и државне банке за кредитирање земљорадничких задруга спојене су са Народном банком,³³ па се целокупно банкарство Југославије нашло у њеним рукама (на крају 1952. било је 459 филијала Народне банке, а 1953. године основане су још три). Народна банка, сем што је, сматра Угричић (Ugričić 1967, 168), постала „универзална банка“, добила је још и функцију друштвене евиденције и контроле (Вучковић 1956, 438–439; Neuburger 1959, 362–363;³⁴ Ugričić 1967, 168–169; Hofmann 2004, 83–84; Илић 2021, 142).³⁵

Пуном концентрацијом банкарства, која хронолошки кореспондира са порастом политичког либерализма и утврђивања безбедности Југославије након огромних притисака са Истока, завршена је фаза централистичког развоја. Била је то фаза богате унутрашње динамике и турбулентности, о чему нарочито сведочи поглед на легислативу. Савезних прописа којима су уређивани неки од елемената банкарства и кредитних питања било је до краја 1952. године више од 200 (не рачунајући прописе који су се односили на општа привредна питања), а оних који су на директан начин утицали на устројство, организацију и функционисање Народне банке, савезних банака и банкарског сектора било је чак двадесетак,³⁶ при чему су измене неретко биле корените.

3. ТОК ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ (1954–1965)

Децентрализација је подразумевала измењени правни оквир планирања. Модификована планска привреда уденута је, не више у *план* нормиран законом већ у *друштвени план*, односно еластичнији план

³³ Решење о спајању Државне инвестиционе банке ФНРЈ и државних банака за кредитирање земљорадничких задруга са Народном банком ФНРЈ и о укидању комуналних банака, *Службени лист ФНРЈ* 15/1952.

³⁴ Нојбергер је сматрао да та ситуација „представља ретку прилику за проучавање модела економске теорије ‘једне велике банке’ у стварном раду.“

³⁵ АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 378.

³⁶ Банкарски сектор је међан законима, уредбама, одлукама, наредбама и решењима (*Службени лист ДФЈ* 4/1945, 7/1945, 9/1945, 33/1945, 87/1945; *Службени лист ФНРЈ* 6/1946, 14/1946, 68/1946, 78/1946, 24/1947, 26/1947, 39/1947, 93/1947, 71/1948, 100/1948, 98/1949, 103/1949, 22/1951, 15/1952).

основних пропорција, најпре једногодишњи (само два пута утврђен законом)³⁷ да би потом био озваничен као годишњи *савезни друштвени план* (1954).³⁸ Од средине педесетих и наредне деценије постојали су годишњи савезни друштвени планови или друштвени планови,³⁹ а од 1957. године поново је паралелно уведен петогодишњи плански период, али тада у форми *друштвеног плана привредног развика Југославије*.⁴⁰ Коначно, средином осамдесетих обелодањен је нов облик друштвеног планирања – Дугорочни друштвени план Југославије за период од 1986. до 2000. године (*Службени лист СФРЈ* 39/1985), међутим држава је дезинтегрисана много пре закључног рока тог плана. Како је навела Чалић (2013, 238–239), наместо строго постављених циљева Првог петогодишњег плана, у фази самоуправљања уведени друштвени планови давали су само општи оријентациони оквир,⁴¹ а нови привредни систем након 1952. године увео је принцип предузетничког ризика и извесна правила конкуренције.⁴²

³⁷ Закон о друштвеном плану ФНРЈ за 1952. годину и Закон о друштвеном плану ФНРЈ за 1953. годину, *Службени лист ФНРЈ* 17/1952 и 62/1952.

³⁸ Савезни друштвени план за 1954. годину, *Службени лист ФНРЈ* 13/1954 и 57/1954 – измена.

³⁹ *Службени лист ФНРЈ* 14/1956, 54/1956, 54/1957, 50/1958, 52/1959, 53/1960, 52/1961; *Службени лист СФРЈ* 52/1963, 5/1965.

⁴⁰ Временом се изгубила најпре реч *привредног*, потом и *развика*, да би остао само *Друштвени план Југославије*. Друштвени планови су рађени за периоде: 1957–1961, 1961–1965, 1966–1970, 1971–1975, 1976–1980, 1981–1985. и 1986–1990 (*Службени лист ФНРЈ* 53/1957, 53/1960; *Службени лист СФРЈ* 28/1966, 35/1972, 71/1973 – измена, 33/1976, 17/1981, 75/1985).

⁴¹ Друштвени планови су далеко еластичнији од законом нормираних планова. У њима се излажу постигнути резултати у претходном периоду, уз одговарајуће статистике, наводе се општи економско-политички циљеви, дају оквирне смернице привредног развоја у којима се раст само предвиђа, даје се оквирни план расподеле, предвиђа обим инвестиционих улагања, даје предикција личне потрошње и друштвеног стандарда итд. Друштвеним плановима доминирају речи „предвиђа се“ и „очекује се“, а предочене цифре најчешће су условне и изражене у процентима и у форми индекса.

⁴² Основа новог привредног система било је усклађивање инструмената плана и тржишта, уз постојање моћне партије на власти. Планом је утврђивана макроекономска политика (пореска политика, каматне стопе, курс девиза, емисија новца, контрола инфлације), док се од тржишта очекивало да утиче на цене и већу слободу привредне иницијативе, као и да утврди одговорност радних организација. Подела је требало да искористи најбоље од оба система како би се скромна средства ефикасно искористила. Међутим, систем је често нарушаван државним и политичким интервенцијама и контролом цена (Пиљак 2013, 226).

Већ 1953. године започеле су дискусије о реорганизацији банкарског система и о формирању специјалних банака.⁴³ Показало се да укрупњавања нису донела очекиване резултате, па се под плаштом децентрализације, а формално са циљем формирања самосталних банака комуна (општина) над којима би већи утицај имале локалне власти, због финансијске подршке предузећима (радним колективима) која су се све више осамостаљивала и ради регулисања односа између банака економским инструментима (Ugrčić 1967, 169–170), убрзо почело са сужавањем делокруга Народне банке и децентрализацијом банкарства. Уредбом о банкама и штедионицама од 26. јануара 1954. године поново је омогућено оснивање комуналних банака (среских и градских), месних штедионица и задружних штедионица, а остављена је и могућност оснивања других банака по одлуци савезне владе, што је отворило врата формирању вишебанкарског система, а према Уредби о зајмовима за инвестиције у привреди и Уредби о кредитима за обртна средства и другим краткорочним кредитима Народна банка је остала главни кредитор привреде, али не и комуналних банака које су могле пословати само на бази прикупљених средстава.⁴⁴

Даљи развој вишебанкарског система уследио је 1955. године као одговор на реорганизацију општина и срезова,⁴⁵ којима је требало омогућити да спроводе локалну привредну и кредитну политику. Истовремено, у условима робне производње и деловања механизма умјерено слободног тржишта,⁴⁶ било је потребно редефинисати кредитну функцију банака како се одмеравање кредита не би више обављало према аутоматизму, већ индивидуално. Таквој кредитној функцији

⁴³ АНБ, 1/III, ОРГ, Записници састанака гувернера са генералним директорима централа 1948–1953 (записник од 9. јуна 1953); АНБ, 1/ III, „Историјска архива“, к. 379.

Теоријске и програмске радове економских (финансијских) експерата о даљем развоју банкарства у ФНРЈ током педесетих година објављивали су часописи: *Финансије – Часопис за теорију и праксу из области финансија* (Београд), *Гласник Народне банке ФНРЈ – Часопис за питања банкарства* (Београд), *Економска политика – Недељни привредни лист* (Београд), *Sveopći privredni list u FNRJ* (Загреб), *Економист – Орган Друштва економиста Србије* (Београд) итд.

⁴⁴ Све три уредбе у: *Службени лист ФНРЈ* 4/1954.

⁴⁵ Сходно Општем закону о уређењу општина и срезова општина је замишљена као самоуправна комуна, односно „основна политичко-територијална организација самоуправног радног народа и основна друштвено-економска заједница становника на свом подручју“ (*Службени лист ФНРЈ* 26/1955).

⁴⁶ Још у првој половини педесетих година поједини економисти су скретали пажњу на потребу за увођењем слободнијег тржишта (Чобелић, Михаиловић, Ђуровић 1954, 31–70).

више је погодовао територијално децентрализовао устројство (систем комуналних банака), али и оно које би садржало специјализоване организације. Стога је на основу уредби донетих од јануара 1954. до средине 1955. године дошло до проширења делокруга и мреже комуналних банака и задружних штедионица и до оснивања савезних специјализованих банака – Југословенске банке за спољну трговину (ЈБСТ), Југословенске пољопривредне банке (ЈПБ) и Југословенске инвестиционе банке (ЈИБ), које су постепено преузимале послове на кредитирању привреде (Ugrčić 1967, 170–171).

Систем успостављен до 1955. године био је оригинално решење. Власти Југославије су сматрале да је ново кредитно-новчано тржиште слободно и да представља доказ успешне дебиروقратизације целокупног економског живота (Поповић 1954, 16–17). Нови систем је подразумевао централну банку, која је била не само банка банака већ и даље кредитор крупних привредних организација, органа и организација федерације, република и аутономних јединица и делатник платног промета са иностранством, затим специјализоване банке за поједине гране привреде, комуналне банке за рад са локалном привредом, задружне штедионице за задружни сектор и месне (градске) штедионице задужене за кредитирање грађана из средстава прикупљених личном штедњом. Унутрашњи платни промет обављале су све банке уз обрачун код Народне банке (до 1959. године када је централној банци поверено да у потпуности спроводи послове нове Службе друштвеног књиговодства, СДК, сем за поједине изузетке),⁴⁷ извршење буџета и зајмова савезне државе, република, аутономија и локалних управа поверени су Народној банци и комуналним банкама, зависно од територијалне надлежности, инвестициони фондови су поверени ЈИБ и комуналним банкама, а улоге на штедњу прикупљали су Народна банка, комуналне банке и штедионице (са тим циљем почетком 1961. године основана је Поштанска штедионица). Такав развој је утицао на знатно повећање броја банкарских пословница (Угричић 1967, 171; Перак *et al.* 1981, 32).⁴⁸

⁴⁷ Закон о друштвеном књиговодству, *Службени лист ФНРЈ* 43/1959. Ново тело платног промета имало је задатак да води евиденцију и контролу коришћења и располагања друштвеним средствима, евиденцију о кретањима у привреди и контролу остваривања обавеза корисника друштвене имовине према друштвеној заједници, као и да води поједине пасивне и неутралне банкарске послове (вођење жиро рачуна, организовање и обављање платног промета), али не и активне (одобравање зајмова).

⁴⁸ О успостављању Народне банке и организацији банкарства у Југославији до 1960. године видети и: АНБ, 1/III, „Историјска архива“, к. 397–398.

Банкарство које се на такав начин развијало у другој половини педесетих озакоњено је 1961. године законима о банкама и о кредитним и другим банкарским пословима (*Службени лист ФНРЈ* 10/1961). Међутим, ти су прописи отворили нове путеве у развоју банкарског система. Утврђено је да кредитне и банкарске послове обављају Народна банка ФНРЈ (као емисиона банка) и пословне банке, у које су сврстане три специјализоване банке (ЈИБ, ЈПБ и ЈБСТ, уз могућност оснивања нових), постојеће комуналне банке и нове привредне банке република и аутономних покрајина (које су осниване републичким, тј. покрајинским законом), док су штедионице ушле у састав комуналних банака. Народна банка више није била непосредан кредитор привреде већ је то чинила посредством републичких и покрајинских банака. Преузела је и целокупан унутрашњи платни промет, а од послова нетипичних за централну банку задржала је кредитирање војне индустрије, органа и организација федерације и робних резерви. Нови прописи су за републичке, покрајинске и комуналне банке установили принцип територијалности, то јест могућност кредитирања комитената само на свом подручју (Угричић 1967, 172–174; Митровић *et al.* 2004, 197).⁴⁹

Систем успостављен 1961. године нарушен је већ у јуну 1962, када је на пленуму Централног комитета СКЈ закључено да су бројне промене у банкарском сектору један од узрока успоравања привреде. Као *лек* препоручене су нове „темељне“ промене којима је требало модернизовати банкарски систем и смањити мешање политичких фактора у политику инвестиција и кредита. Прва измена, која је наступила већ у јулу 1962. године, било је доношење Закона о изменама и допунама Закона о друштвеном књиговодству (*Службени лист ФНРЈ* 30/1962), којим је СДК од организационог дела преустројен у самосталну организацију при Народној банци, у главној и републичким централама, да би три године касније, новим изменама и допунама, била потпуно осамостаљена (*Службени лист СФРЈ* 12/1965). Током 1963. године децентрализоване су инвестиционе иницијативе и одлучивање код специјализованих банака преношењем дела одговорности са савезне државе на републике (републичке централе ЈИБ и ЈПБ укинуте су, а послови су пренети на републичке банке). Исте године је утврђено тзв. право на новац као извориште великих будућих тешкоћа. Реч је о пракси према којој је основни инструмент регулисања кредитног потенцијала пословних банака био унапред утврђени обим и намена кредита, а не ниво ликвидности, чиме је новац од економске категорије (роба која има цену) претво-

⁴⁹ АНБ, 1/III, ОРГ, к. 14, Записници са седница управе, 1961–1962.

рен у неекономску, односно у робу која служи постизању претходно постављених циљева (Угричић 1967: 174–176; Митровић и др. 2004: 195–197).⁵⁰

Чак и након укидања централнопланских директива, којима је одређивана целокупна алокација ресурса, почетком педесетих година, држава је наставила да доноси многе инвестиционе одлуке, да присваја највећи део прихода предузећа и да контролише банкарски систем.⁵¹ Међутим, након економског бума педесетих година, индустријски раст у Југославији је почетком шездесетих знатно успорен, па је у марту 1961. године Савезна скупштина одлучила да укине и последње остатке државне контроле и да предузећима пренесе право на располагање добити. Веровало се да је у интересу радника, чија су предузећа све више усмеравале силе тржишта, да повећају продуктивност. Међутим, супротно очекивањима стваралаца економског система, они су вишак добити уместо у инвестиције улагали у сопствену потрошњу. Раднике је више од магловитих циљева будућности интересовало увећање сопствене потрошње на кратак рок, а живот изнад могућности водио је расту трговинског дефицита и опадању производње (Lampe, Jackson 1982, 577; Eichengreen 2007, 152–153; Čalić 2013, 280–281).

Поремећаји у привредним кретањима изазвали су расправе међу републикама о алокацији ресурса, тржишној либерализацији, монетарној контроли и реформи банкарског сектора. Профилисале су се две супротстављене струје – богатије републике, Словенија и Хрватска, захтевале су јачање република на уштрб федерације и више унутрашње конкуренције, док је Србија инсистирала на већој државној контроли ради ефикасније привредне политике и подстицања развоја сиромашних области. На изазове национализма и сепаратизма, с једне стране, и унитаризма и етатизма, с друге стране, Јосип Броз Тито је оштро реаговао у мају 1962. године на митингу у Сплиту. Ипак, тренд даље

⁵⁰ Промене у области кредитирања започео је гувернер Никола Миљанић. Кредитни однос Народне банке са пословним банкама био је у облику оквирног кредита за ликвидност, којим је она регулисала кредитни потенцијал у складу са постављеним условима и наменама кредита и уз редовну ревизију (најпре кварталну, доцније полугодишњу). Један од инструмената кредитног регулисања било је дефинисање врста, услова одобравања и намена краткорочног кредита, који су били унапред јасно дефинисани, а сам кредит се везивао за одређене „објективне“ критеријуме, као што је промет робе (Hofman 2004, 141).

⁵¹ О елементима контроле који су формално или неформално спроводиле држава и с њом здружена партија видети више у: Цвикић, Жебец Шиљ (2018).

политичке федерализације и привредне либерализације наставио се, нарочито након VIII конгреса СКЈ, одржаног у децембру 1964. године (Чалић 2013, 281–282).

Почетак реформског процеса 1965. године била је битна прекретница у даљем развоју југословенске привреде, али и са импликацијама у друштвеним кретањима. Тада је настала тзв. *социјалистичка тржишна привреда*⁵², појава која, иако семантички и логички оксиморон, заправо означава економски поредак другачији од ма ког другог и самим тим представља изузетно занимљив циљ проучавања и анализе.

4. СОЦИЈАЛИСТИЧКО ТРЖИШНО БАНКАРСТВО (1965–1991/92)

Пракса самоуправљања водила је, уз остало, пословању предузећа у умерено тржишним околностима и удаљавању од логике плана. У таласу реформи 1965. године цене су додатно либерализоване (готово половина се формирала тржишно) и покушало се са ограниченом либерализацијом спољне трговине.⁵³ Како наводи Беренд (2009, 206–207), позивајући се на Влођимјежа Бруса (Włodzimierz Brus),⁵⁴ централно планирање је постало излишно, а најважнији учинак реформи била је реорганизација банкарства: „отворене су комерцијалне банке, а национална банка је постала централна банка у тржишној економији“. Ипак, неформална партијско-државна контрола задржала је неке од кључних елемената економије совјетског типа, од којих је најзначајнији био тај

⁵² Хорват је према том питању био веома критичан. Осврнуо се на податак да 1958. године започет рад на дугорочном програму привредног развоја никад није завршен, па није било могуће ни исправно средњорочно планирање. Стога привредне организације нису биле у стању да изграде развојне програме, па се уместо планске тржишне привреде појавила „стихијска тржишна привреда“ (Horvat 1984, 134).

⁵³ Реформа је била заснована на либералистичким принципима XIX века (*laissez-faire*). У основи је лежала идеја о спонтаном прилагођавању привреде и спонтаности структурних промена. План је изгубио сваку друштвену релевантност, у чему су неки аутори видели клицу неуспеха реформе (Чобелић 1988, 43).

⁵⁴ Оцене некадашњег високог партијског функционера Пољске и потом политичког емигранта В. Бруса (рођен као Benjamin Zylberberg, 1921–2007) сматрамо пренаглашеним због тога што је улога партије и са њом сраслог државног апарата остала значајна, али свакако уверљиво слика удаљавања од концепта централног плана и једну од варијанти тражења идеалног решења у контексту самоуправног социјализма.

што је једини извор кредита у земљи била централна банка (Беренд 2009, 206). Било је и других облика контроле, које Чобељић назива планском акцијом друштва, односно интервенцијом друштвених снага, а паралелна егзистенција тржишних и планских елемената требало је да твори комплементарну целину (Чобељић 1976, 141–150).

Реформе су мењале и банкарство, односно функције и улогу банака у привредном систему. Законом о банкама и кредитним пословима и Законом о Народној банци Југославије из марта 1965. године (*Службени лист СФРЈ* 12/1965)⁵⁵ порасла је улога банака у процесу кредитирања повећања производње, покушало се с ограничавањем улоге државе у финансирању инвестиција, отворен је пут детериторијализацији пословних банака у оснивању и пословању (делатност се могла обављати широм Југославије) и створени су услови за укрупњавање банака и смањење мреже банкарских организација (Голијанин 1983, 50–51). Нешто услед мера привредне реформе, а нешто под утицајем аутономних фактора, цене су убрзо почеле да расту и да подижу трошкове живота. Динар је најпре депресирао у односу на долар, а потом је и деноминирован (од 1. августа 1965. године 100 старих динара вредело је 1 нови динар), а мере кредитно-монетарне политике имале су све мање развојне, а све више стабилизационе циљеве (Hofmann 2004, 160–165).

Југословенски експеримент са тржишним социјализмом брзо је доведен у питање. Реформа 1965. године уследила је након силазне фазе једног привредног циклуса, коју је пратио раст инфлације, незапослености и спољног дефицита. У избору између враћања више контролисане економије или кретања ка даљој децентрализацији власт се одлучила за наставак реформе. Децентрализоване су инвестиције, комерцијализовано је банкарство и укинута је порез на приходе предузећа из којих су финансирани државни инвестициони фондови. Раднички савети су у сарадњи са локалном управом бирали управу предузећа, приходи су дељени између инвестиционог фонда и фонда зарада и, у нади да ће се подстаћи радни напор, дозвољене су знатне разлике у зарадама. Децентрализација је обухватила чак и планирање дугорочних инвестиција у уверењу да ће рационално инвестирање бити подстакнуто перспективом будућег великог фонда зарада. Међутим, лични доходи и друга лична примања све су више преливали новчану масу из предузећа ка запосленима па су постепено радне

⁵⁵ У складу са Уставом 1963. од тада је уведен назив Народна банка Југославије. Закон о НБЈ је до 1971. године у мањој мери мењан још три пута (*Службени лист СФРЈ* 47/1966, 55/1968 и 27/1971).

организације бивале све оскудније, а становништво све богатије у новцу. Нису се остварила надања да ће привредни раст почети до средине 1966. године, чему су допринеле неадекватна монетарно-кредитна и спољнотрговинска политика. Рестриктивност Народне банке у давању кредита пословним банкама, која се догодила због провере кредитног потенцијала (која претходно готово да није постојала), само је отежала ситуацију и појачала ефекат успоравања производње, док су дуговања предузећа све више расла. Поступање Народне банке потврђује да она, као инструмент државе, није водила самосталну кредитно-монетарну политику већ се прилагођавала захтевима политике (Андријашевић 1975, 192–193; Чобељић 1976, 217–224; Lampe, Jackson 1982, 577; Голијанин 1983, 53; Horvat 1984, 125–129; Eichengreen 2007, 152–153).⁵⁶

Увођење самоуправљања није значило да је престала централизација акумулације у друштвено-политичким заједницама (ДПЗ).⁵⁷ Она је и даље износила близу 80%, а постепена децентрализација није слабила њихову улогу већ је редистрибуирала. Смањење фондова федерације заправо је јачало фондове република и општина, а фондови организација удруженог рада тек су поступно јачали. Улога Народне банке још увек је била снажна. Тек је шездесетих година започело одлучније повлачење ДПЗ из процеса концентрације и расподеле (алокација) акумулације, а почетком следеће деценије наступила је ликвидација државног капитала, најпре на савезном нивоу, а потом у нижим ДПЗ. Последица је била смањење интервенције Народне банке и слабљење савезних банака, али то ипак није значило да су средства привреде довољно ојачала и да је она била кадра да непосредно одлучује о њиховом коришћењу. Пословне банке, које су у међувремену нарасле (и организовале своје системе), концентрисале су огромна средства (из фондова ДПЗ, ван-привреде, осигурања, иностраних кредита, штедње домаћинства) и стекле доминантну улогу у распоређивању средстава за финансирање инвестиција у основна и обртна средства (три четвртине банкарског потенцијала садржале су се у само шест банака). Ипак, такав развој није оснажио положај самоуправних предузећа (организација удруженог

⁵⁶ Државна интервенција при уређењу банкарства и нарочито централне банке није својствено само социјалистичким економијама нити непознато у тржишним системима. Настанак централне банке, како наводи Де Сото (de Soto 2009, 647–649), није спонтани резултат тржишног процеса или банкарског развоја већ њу држава намеће с одређеним циљем. Централне банке су резултат владиних тежњи, те стога фактор владиног утицаја није непознат ни у системима знатно либералнијим од социјалистичких.

⁵⁷ Друштвено-политичке заједнице биле су општине, републике, покрајине и федерација.

рада), а банкарство је суштински удаљио од премиса самоуправљања, па је тражење модела бољег кредитно-монетарног система водило ка даљим трансформацијама (Вратуша *et al.* 1979, 511–512).

Према прописима из 1965. године, пословне банке биле су привредне организације које на основу друштвених планова ДПЗ из буџетског фонда заједничких средстава друштвене репродукције обављају кредитне и друге банкарске послове, водећи се општим интересом, али уз велику самосталност у пословању. По функцији, делиле су се на инвестиционе банке, комуналне банке и штедионице, што је требало да означи прелазак на специјализовано банкарство по читавој линији. Ипак остављена је могућност мешовитог пословања, што је у суштини водило поновном успостављању система мешовитих банака под новим околностима.⁵⁸ Први пут је у пословне банке уведено друштвено управљање посредством скупштина ДПЗ (од општинских до савезне) и након деценије административне децентрализације започело је укрупњавање пословних банака процесом спајања (Угричић 1967, 178–181; Митровић и др. 2004, 201).

Према Хорватовом мишљењу (Horvat 1984, 240–242), до 1965. године власт је успевала да реформе прилагоди развоју самоуправљања и друштва у целини. Током *златног доба* југословенске привреде није било запаженије инфлације и незапослености и отварали су се нови хоризонти. Међутим, то је прекинула реформа 1965. године јер је уместо разраде планско-тржишног система у духу самоуправљања (пуна слобода акције самоуправних субјеката и постојање механизма координације који спречава акције супротне општим циљевима)⁵⁹ уведена прикривена парадржавна алтернатива, самоуправна по форми, у суштини интервенционистичка, коју су карактерисали многобројни споразуми и договори између предузећа, до којих се и није држало много. То је узроковало не само губитак аутономности самоуправних предузећа у

⁵⁸ Већ 17. децембра 1965. године основана је Београдска удружена банка која је обухватала све краткорочне кредите, инвестиционе кредите за трајна обртна средства и за основна средства, стамбено-комуналне кредите, девизне и потрошачке кредите грађанима, што је чинило потпуном мешовитом банком (Угричић 1967, 179).

⁵⁹ Или у духу даљег кретања ка пуној тржишној привреди (укључујући у догледној будућности и приватизацију) и стварној демократизацији, за шта је било, како сматра Глигоров (2017, 397), основа у уставним и другим правним променама с почетка шездесетих година, па и у партијском програму из 1958. године (мада је околности под којима би се СКЈ добровољно одрекао моћи тешко замислити).

корист разних административних механизма већ и озбиљан привредни пад који је брзо, у сложеној вишенационалној заједници, почео да производи негативне политичке реперкусије.

Либерализација спољнотрговинског и девизног режима, повећан удео привредних организација и грађана у расподели друштвеног производа и заоштравање тржишних услова услед повећања осетљивости привредних субјеката на трошкове створили су услове за појачано деловање монетарних чинилаца. Ипак, есконтна стопа није постала делотворан инструмент монетарне политике. Услед нефинансијских чинилаца, у условима непрестано веће тражње за новцем од његове понуде, вођена је *политика јефтиног новца*, па се законом прописан строг систем есконтних операција Народне банке у пракси претворио у непресушан извор кредитирања пословних банака у најразличитије сврхе (најчешће на подстицај локалних власти), тако да се већ од 1967. године може говорити о кредитима Народне банке пословним банкама као о својеврсном облику буџетског права на кредит (Митровић и др. 2004, 200–201).

Показало се да су надања у делотворност социјалистичке тржишне привреде нереална. Платни биланс је склизнуо у дефицит, инвестиције су опале, цене расле, а повећање индустријске производње између 1964. и 1968. године било је три пута ниже него раније (18% у односу на 54%).⁶⁰ Успоравање раста водило је незапослености (чије је решавање упућивањем домаћих радника у иностранство имало доцније добре економске последице) и повећању регионалних (републичких) неједнакости, што је имало не само економске већ и друштвено-политичке консеквенце (Чалић 2013, 282–282).

Систем успостављен реформом није дуго трајао. Током процеса уставних промена, од краја шездесетих, привреда и банкарство су добијали нов оквир. Амандмани на Устав из 1971. године (раднички амандмани) омогућили су поновно успостављање банке универзалног типа, под називом пословна банка, коју су заједнички могли основати привредна предузећа, непривредни друштвени субјекти и ДПЗ (без права гласа у пословима банке), и укидање инвестиционих и комерцијалних банака. Међутим, најкрупније промене захватиле су НБЈ отварањем поступка

⁶⁰ На пољу цена реформа је утицала на њихов огроман раст. Упоредити раст индекса цена (по циклусима) за период 1955–1970: циклус 1955–1958: индекс 100,0; 1958–1960: 100,7; 1961–1964: 108,7; 1965–1970: 148,3 (Андријашевић 1975, 52).

стварања система народних банака република и покрајина, што је означило њену суштинску деградацију (Голијанин 1983, 54; Гаћеша 2001, 584–585; Митровић *et al.* 2004, 181, 201).

Убрзо након доношења Закона о Народној банци Југославије и јединственом монетарном пословању народних банака република и народних банака аутономних покрајина у мају 1972. године (*Службени лист СФРЈ* 23/1974), донети су и републичко-покрајински закони о народним банкама.⁶¹ Уставом СФРЈ из 1974. године потврђене су извршене измене, али је и успостављен концепт друштвеног договора у привреди као основ такозване договорне економије (*Службени лист СФРЈ* 9/1974). Према том систему, који је уз мање модификације остао на снази до нестанка социјалистичке Југославије, НБЈ је формално и даље била основа јединственог монетарног система, али њоме је сада управљао колективни орган, Савет гувернера, који су чинили гувернери народних банака република, покрајина и НБЈ, који је већину одлука могао донети само консензусом.⁶² Централна банка је федерализована јер су народне банке република и покрајина не само основане посебним законима федералних јединица већ су имале и самосталне задатке за које су биле одговорне искључиво својој скупштини. Уставом није потврђено ексклузивно право НБЈ (наведено у амандманима 1971. године) да обавља емисиону функцију и знатно су јој редуковане функције у области уређивања односа у монетарном систему, у монетарној и девизној политици и регулисању новчаног оптицаја. Од ексклузивних послова, НБЈ су преостали део девизних послова (куповина и продаја и интервенисање на међубанкарском тржишту и руковање девизним резервама) и финансијске функције за потребе

⁶¹ Закон о Народној bancи Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH* 4/1972; Закон о Народној bancи Црне Горе, *Службени лист СР Црне Горе* 13/1972 и 20/1973; Закон о Народној bancи Hrvatske, *Narodne novine* 40/1973; Закон за Народната банка на Македонија, *Службен весник на СР Македонија* 45/1972; Закон о Народној bancи Slovenije, *Uradni glasnik* 3/1973; Закон о Народној bancи Србије, *Службени гласник СР Србије* 18/1973; Закон о Народној bancи Kosova, *Službeni list SAP Kosova* 12/1973; Закон о Народној bancи Vojvodine, *Službeni list SAP Vojvodine* 26/1972 и 3/1973.

⁶² Додатну кочницу рационалном вођењу монетарне политике представљало је и то што су одлуке Савета морале бити одобрене у Савезном извршном већу (СИВ) и Скупштини СФРЈ, тако да је Савет гувернера могао да одлучује само о инструментима монетарне политике, а не и о политици.

Примери утицаја савезне владе у: АЈ, Савезно извршно веће (130)-928-1413, К.Б. 16, 5. 5. 1954; АЈ-130-758-1225, 01 бр. 180, 21. 4. 1960, 01 бр. 130, 20. 1. 1965, 01 бр. 500, 12. 3. 1966, 01 бр. 1057, 8. 4. 1968, 17 бр. 801, 10. 4. 1970, 17 бр. 209/9, 10. 9. 1970; АЈ-130-4544, акт 26.6 пов. бр. 422-8/80, 29. 4. 1980 и др. Видети и: Hofman 2004, 178-221.

Југословенске народне армије и одбране земље, док је задуживање у иностранству обављано само на основу посебног закона, а емисија новца на основу одлуке Скупштине СФРЈ. Стога се од 1972. године не може говорити о централној банци као јединственој емисионој банци већ о централно-банкарском систему сачињеном од НБЈ и осам банака република и покрајина (Митровић и др. 2004, 201–204).⁶³

Као последица Устава из 1974. године и договорне економије⁶⁴ у периоду од 1976. до 1985. године, уобличио се тзв. самоуправни банкарски систем, којим су предузећа стављена под контролу, као њихов финансијски сервис. Државни капитал је повучен из пословних банака и ДПЗ више нису могле бити њихови оснивачи. Међутим, оснивачи су добили једнако право гласа без обзира на висину улога, њима је припадао укупан доходак остварен пословањем банке, а према обавезама били су неограничени солидарни јемци (не само улогом већ и свим осталим сопственим средствима) (Митровић и др. 2004, 202). Низ прописа о банкарству и кредитном систему донетим 1976–1978. године био је да, са циљем рационалног коришћења новчаних средстава, ојача функцију и омогући самофинансирање и удруживање рада и дохотка самоуправних предузећа.⁶⁵ Омогућено је да се као ос-

⁶³ Делокруг и функционисање народне банке федералне јединице на примеру Народне банке Војводине у: Гаћеша 2001, 612–637.

⁶⁴ Модел договорне економије заснивао се на уверењу да привреда може да функционише на основу добровољних договора економских чинилаца и да сарадња може да замени конкуренцију. Међутим, уместо хармоничности, у условима када је сваки од 65.000 југословенских носилаца друштвеног планирања (42.067 организација удруженог рада, 953 банке и заједнице осигурања, 1863 радне заједнице итд.) израђивао свој план и усклађивао га са другим радним и друштвеним организацијама, наступила је епоха некоординације и фактичког непостојања тржишта и плана (Мецингер 1988, 175–178). Као сигнал слабости таквог економског система уследило је опадање продуктивности, слабљење финансијске дисциплине, раст инфлације и институционална политизација економије, а изостанак макроекономске политике водио је потпуном нестанку централног утицаја на привреду земље.

⁶⁵ Од краја 1976. до средине 1977. године донето је осам савезних прописа који су директно или индиректно утицали на структуру и пословање банака: Закон о новчаном систему и Закон о Народној банци Југославије и јединственом монетарном пословању народних банака република и народних банака аутономних покрајина (*Службени лист СФРЈ* 49/1976), Закон о основама кредитног и банкарског система и Закон о Служби друштвеног књиговодства (*Службени лист СФРЈ* 2/1977), Закон о девизном пословању и кредитним односима с иностранством, Закон о промету роба и услуга са иностранством и Закон о обављању привредних делатности у иностранству (*Службени лист СФРЈ* 15/1977) и Уредба о оснивању и раду представништва страних фирми у Југославији (*Службени лист СФРЈ* 30/1977).

новна јединица банкарског и кредитног система образује интерна банка, а предузећа и други правни субјекти могли су оснивати и друге „самоуправне финансијске организације“ (банке, специјализоване банке и штедно-кредитне организације), као и основне и удружене банке (Гаћеша 2001, 586–587).

Тако су од краја 1977. године банкарску организацију чинили: систем централних банака (НБЈ и осам банака република/покрајина); пословне банке (интерне, основне и удружене банке, специјализоване финансијске организације, штедно-кредитне организације и др.); фондови за кредитирање (извозних послова,⁶⁶ развоја привредно неразвијених крајева и удруженог рада), а појавили су се и конзорцијуми и удружења банкарских организација. Финансијску институцију посебне врсте чинио је СДК – самостална организација за обављање послова унутрашњег платног промета, контролу исправног коришћења друштвених средстава и статистичко-информативне послове, а међу финансијске организације спадала су и осигуравајућа друштва (заједнице осигурања), мада је њихова улога на тржишту била скромна. Коначно, прописи су омогућили и оснивање и рад представништава страних банака и других финансијских организација (Голијанин 1979, 134).

Закон о Народној банци Југославије и јединственом монетарном пословању народних банака република и покрајина донет је 1976. и у наредних дванаест година још три пута мењан и допуњаван.⁶⁷ Амандманом XXXV на Устав СФРЈ (*Службени лист СФРЈ* 70/1988) НБЈ и народне банке република и покрајина дефинисане су као установе јединственог монетарног система које спроводе заједничку монетарну и девизну политику, што је водило доношењу новог Закона о Народној банци Југославије и јединственом пословању народних банака република и покрајина, од 17. јуна 1989. године.⁶⁸ Током усклађивања са тим законом донет је и нови статут НБЈ који је ступио на снагу 5. јануара 1990. године, у тренутку када су политичке страсти и набујали национализми довели у питање опстанак не само банкарског система већ и државе.

⁶⁶ На његовом темељу 1979. године основана је Југословенска банка за међународну економску сарадњу – ЈУБМЕС банка.

⁶⁷ *Службени лист СФРЈ* 49/1976, 41/1981, 26/1984, 71/1986.

⁶⁸ Закон и измене и допуне у: *Службени лист СФРЈ* 34/1989, 88/1989, 61/1990 и 63/1990.

Како оснивачи интерних банака дуго нису располагали одговарајућим прописима, оне су образоване на различите начине и са различитим статусом (Гаћеша 2001: 646–654).⁶⁹ Истовремено, сходно Закону о основама кредитног и банкарског система из 1977. године (*Службени лист СФРЈ* 2/1977) за задовољавање ширих потреба у удруживању рада и средстава које превазилазиле оквири интерне банке (на пример, пословање са правним и физичким лицима који нису чланови интерне банке) било је омогућено формирање основне банке, организације за обављање свих банкарских послова, а оне су даље, ради остваривања циљева који превазилазе делокруг основне банке или обављања банкарских послова од заједничког интереса, могле образовати удружену банку.⁷⁰ Удружене банке су биле највиши ниво финансијског интегрисања и замишљене су као извор финансирања најкрупнијих развојних и заједничких инвестиционих подухвата. Коначно, удружене банке и основне банке у њиховом саставу могле су закључивати споразуме са другим финансијским организацијама стварајући конзорцијуме. До средине осамдесетих година, у Југославији је конституисано девет удружених банака,⁷¹ али и оне готово по идеалном кључу по којем је функционисала југословенска федерација – по једна у свакој републици и покрајини и две у Србији (једна у називу локално одређена – *Београдска*, а друга с југословенским префиксом – *Југобанка*).

Последња крупна промена у банкарском сектору, када су пословне банке у питању, десила се пред крај постојања југословенске заједнице. Законом о банкама и другим финансијским организацијама (*Службени лист СФРЈ* 10/1989 и 40/1989) било је предвиђено да се банке претворе у деоничка (акционарска) друштва, што је био пун заокрет ка тржишној економији у сектору финансија, али потоњи политички догађаји нису дозволили да се покажу ефекти таквих одлука.

⁶⁹ У првој години спровођења Закона о основама кредитног и банкарског система (1977) основано је свега 11 интерних банака, али до 1981. године њихов број је порастао на 164 (Голијанин 1983, 67).

⁷⁰ До средине 1978. године формирана је 161 основна банка (од којих су се 132 повезале у удружене банке), а до краја 1982. бројност им је повећана на 165 (Голијанин 1979, 134 и 1983, 68).

⁷¹ Удружена београдска банка, Београд; Љубљанска банка – здружена банка, Љубљана; Привредна банка – удружена банка, Сарајево; Југобанка – удружена банка, Београд; Војвођанска банка – удружена банка, Нови Сад; Стопанска банка – здружена банка, Скопље; Удружена косовска банка, Приштина; Инвестициона банка – удружена банка, Титоград, и Удружена банка Хрватске, Загреб, као последња међу њима (Голијанин 1983, 71–72; Гаћеша 2001, 656).

Промене током седамдесетих година довеле су до тога да НБЈ није функционисала као јединствена емисиона банка, већ као део сложеног система централне банке (федерализам кредитно-монетарног регулисања), што је била пракса непозната у свету. Погоршавање економске ситуације које је почетком осамдесетих постало очигледно и ускоро хронично, није ишло на руку стабилности банкарства. Повећање дефицита у платном билансу, стагнација привредног раста (1980–1988. свега 0,6%) и преполовљен раст индустријске производње (са ранијих 5% на 2,4% у периоду 1980–1988), раст незапослености и инфлације, која ће прерасти у хиперинфлацију (на крају 1988. године износила је око 250%, а 1989. преко 2600% годишње), оштар раст спољног дуга и немогућност његовог уредног сервисирања водили су све већем затварању федералних јединица, односно стварању својеврсних националних (републичких и покрајинских) економија. Инвестирање у међурепубличким и међурегионалним размерама постало је реткост (3–4% од укупних инвестиција). Аутархичне тенденције на пољу кредита и новца ојачале су улогу политичких фактора федералних јединица и даље слабиле улогу савезне државе, а мере за заштиту јединственог монетарног система које би НБЈ прописивала републичке и покрајинске народне банке нису доследно примењивале. Посебно озбиљан проблем је било енормно задуживање у иностранству, уз економски неефикасну употребу тих средстава и широке злоупотребе, што је омогућено Законом о девизном пословању и кредитним односима са иностранством из 1977. године (*Службени лист СФРЈ* 15/1977) који је пошао од начела да су девизе саставни део дохотка сваке радне организације.⁷²

Седамдесете су биле прекретница која је трасирала пут за колапс система. Иако за њу нису били одговорни само домаћи доносиоци одлука већ и глобалне промене система вредности које је донело постиндустријско друштво (слабљење важности индустријског напретка) и измењене међународне околности услед политике детанта, не може се умањити одговорност државних власти које су дозволиле да индустрија остане недовољно финансирана, технолошки заостала и бирократизована, а на привилегијама изграђена договорна

⁷² Југославија се дуго година олако задуживала на међународном финансијском тржишту, али стање је постало алармантно када је избила дужничка криза. Наиме, САД су 1979. године знатно повећале каматне стопе, тако да су велики дужници (попут Југославије) били приморани да знатан део дохотка троше на отплату кредита. Ситуацију је компликовала немоћ савезне владе која је изгубила контролу над задуживањем република, па су оне све више западале под контролу својих поверилаца (са међународног финансијског тржишта), а Југославија је 1981. године доведена у фактичко стање банкрота.

економија неспособна за промене. Неуспех у прилагођавању изазовима постиндустријске и глобалистичке ере утицао је на опадање потражње за југословенским производима, па је спољнотрговински биланс почео да бележи изразито негативан салдо.⁷³

Осамдесетих је земља запала у још већу привредну, али и политичку и друштвено-психолошку кризу, најдубљу од настанка, што је узроковало губитак оријентације, несигурност и страх од будућности, а пропаст већег броја реформи и економска беда погодовали су губитку легитимитета и поверења. Убрзала су се инфлаторна кретања чији су корени били у инвестиционој стратегији која је у другој половини седамдесетих, услед недостатка домаће акумулације, финансирана страним кредитима, изазивајући тако висок раст спољног дуга. На то су се надовезали реалан раст каматних стопа на светком тржишту и нагло сужавање могућности даљег задуживања презадужених земаља, што је Југославију суочило са отежаним увозом сировина и репроматеријала. Отежан увоз је пореметио нормалан ток производње и обезбеђење средстава за сервисирање спољног дуга, па су се све више трошиле девизне резерве. Истовремено је пала ценовна конкурентност југословенског извоза. Отпочело се са девалвацијама динара и корекцијама курса. Све успоренији привредни раст је 1983. године доживео негативну стопу, па су уследиле несташице и оштре мере штедње. Опадање привреде, раст инфлације, све већи буџетски дефицит, пад животног стандарда и друге пратеће недаће створили су до 1984. године армију од преко милион незапослених и подигли социјалне тензије. Републике су постајале све непопустљивије и још су се више међусобно удаљавале, одузимајући све конзервативнијој савезној држави и последње остатке управљачких надлежности. Друштвене, политичке и све више националне разлике постајале су све снажније, док су се идеје и бенефити социјализма све брже топили (Hofmann 2004, 265–266; Чалић 2013, 328–329, 347, 420–421).

Последица система у коме НБЈ није могла у суштини да контролише републичке/покрајинске банке којима је морала да даје кредит, што је утицало на експанзију новца и кредита у земљи, била је стална инфлација, против које се нису могле предузимати рестриктивне монетарне мере услед несагласности извршних власти. Апсурдна ситуација је настала 1983. године када је НБЈ, тада практично већ без овлашћења у сфери монетарне политике, на захтев иностраних поверилаца по-

⁷³ Само између 1975. и 1980. године негативни салдо се повећао за више од два и по пута, са 61,6 на 166,1 милијарду динара (Савезни завод за статистику 1989, 299).

стала гарант свих обавеза према иностранству (свих кредита у земљи и негативних курсних разлика) (Митровић и др. 2004, 206–207; Јовић 2009, 156). Била је то цена успостављања пуне контроле извршних власти над НБЈ, чији су највидљивији ефекти били константно слабљење динара и раст инфлације, а фатална последица (кон)федерирање овлашћења услед чега је народним банкама република и покрајина омогућено да подривају јединствени монетарни систем.⁷⁴

До краја 1986. године у Савету гувернера НБЈ одлучивало се консензусом, што је водило доношењу компромисних решења у којима рационални критеријуми нису били примарни. Због неефикасности Савета одговорност је преношена на Савезну владу, па је стога крајем 1986. године уведен принцип двотрећинске већине. Осамдесете је обележило и више покушаја реформи (економских и стабилизационих програма) са циљем успоравања и заустављања кризе и стављања на здравије основе економског, али и политичког система. У такве процесе спадале су и уставне промене (амандмани) из 1988. године, које су приближавале економски систем земље стварном тржишном концепту и омогућавале укључивање привредног система Југославије у западноевропске односе,⁷⁵ али неопходна промена и модернизација политичког система, из потпуно другачијих разлога, није одговарала републичко-покрајинским властима, па ни савезној влади, која није била спремна за реформу (Чобелић, Росић 1989, 382–382; Митровић *et al.* 2004, 203–204; Hofmann 2004, 252–257, 320, 326, 350–351).

У међувремену, против све очигледније финансијске недисциплине, узроковане рестриктивном кредитно-монетарном политиком, савезна влада са Антом Марковићем на челу, покушала је да спроведе програм опсежних реформи. Крајем 1989. године, усвојен је програм којим је требало оздравити привредни и финансијски систем. Први резултати су били више него охрабрујући.⁷⁶ Међутим, дивергенти циљеви

⁷⁴ О инфлацији у првој половини осамдесетих, све већој кредитној задужености и односима с централним властима видети: АЈ-130-5988, акт 38.3 бр. 422-17, 10. 12. 1984; АЈ-130-5656, акт 28 бр. 422-5/83, 14. 2. 1983; АЈ, Председништво СФРЈ (803)-113, стенографске белешке са 81. седнице, 4. 6. 1981; Савезни завод за статистику 1986, 164–170.

⁷⁵ Успостављена је равноправност друштвене и приватне својине и правна неограниченост приватне иницијативе (*Службени лист СФРЈ* 70/1988), чиме је у суштини суспендовано самоуправљање.

⁷⁶ Месечна инфлација је са 56% у новембру 1989. оборена на 2,4% у марту 1990. године, да би ускоро прешла у дефлацију, динар је деноминован у размери 10.000 старих за 1 нови, везан за немачку марку (7:1) и стекао је конвертибилност, скупштина је почела да доноси транзиционе законе ради

република, које су се надахнуле национализмом и деловале у окви- рима политичке нетолерантности, на почетку 1990. године најпре су узроковали разбијање СКЈ,⁷⁷ а потом и сузбијање ефеката реформе. У даљој разградњи федерације саучеснике су имале у народним банкама република и покрајина, које су све више злоупотребљавале положај и моћ. Пословна нетолеранција и партикуларност постали су очиглед- ни, а самовољна кршења финансијске дисциплине и нарушавања ин- тегритета девизног и монетарног система земље уобичајена појава.⁷⁸ Након „напада“ на девизне резерве, које су републике спроводиле од лета 1990. године са намером да дођу до што веће количине готовине, врхунац је био упад Србије у монетарни систем у децембру 1990. године (Митровић *et al.* 2004, 207–212; Hofmann 2004, 249–262, 265–284; Turnock 2005, 236; Чалић 2013, 367–368).⁷⁹

приближавања Европској економској заједници, либерализован је увоз, до- шло је до делимичне дерегулације и отварања тржишта новца, капитала и радне снаге. Реформе су за шест месеци девизне резерве повећале са 5,8 на 8,7 милијарди долара (јул 1990), а спољни дуг је смањен за 2 милијарде до- лара (Savezno izvršno veće 1990, 7–8).

⁷⁷ На XIV ванредном конгресу СКЈ, који је прекинуо рад услед распада партије, требало је да буде одлучено о укидању договорне економије. Декларација „Нови пројект за демократски социјализам и Југославију“ подразумевала је увођење тржишне економије и постојање различитих облика власништва (односно приватизацију профитних делатности) (*Комунист*, 1990).

⁷⁸ Анализом материјала са само девет седница Савета гувернера НБЈ (сеп- тембар – децембар 1990. године) констатован је низ великих неправилности, недоследности и тешкоћа: пробоји у потрошњи, неовлашћено давање нало- га за исплате у иностранству, несагласје република о коришћењу примарне емисије и уопште честе поделе приликом гласања уз међусобна оптуживања и прозивања чланова Савета, више пробоја монетарних оквира од банака и неправилности у примени мера монетарно-кредитне политике, неовлашћене емисије или давање кредита из примарне емисије преко договорених кво- та, непоштовање одлука НБЈ о стечају банака и о неовлашћеним пробојима примарне емисије и друге неуредности не само у пословним већ и народним банкама, недостављање НБЈ дела прихода од камате на пласмане из при- марне емисије, испуштање из контроле свих монетарно-кредитних агре- гата, чињеница да је 45% банака у земљи кредитно неспособно и спорост у реструктурирању банака. Укратко, како је навела гувернерка Народне банке Босне и Херцеговине, свако се залагао „за своју регију и да задржи стечене позиције“. АНБ, 1/III-ОРГ, Савет гувернера, записници са седница, 1990, к. 147–153, седнице 386–394, 7. 9. до 26. 12. 1990.

⁷⁹ О упаду Србије у монетарни систем пласирањем 18,24 милијарде динара из примарне емисије: АНБ, 1/III-ОРГ, Савет гувернера, записници са седница, 1991, к. 154, Записник са ванредне седнице од 7. јануара 1991. године; *НИН* 1999.

Упади у монетарни систем наставили су се и 1991. године. Процес политичке и економске разградње заједничке државе практично је изазвао ликвидирање унутрашњег платног промета и прекид токова робе и капитала у земљи, укидање интерне конвертибилности, смањење девизних резерви, губитак поверења становништва у банке и све обимније финансирање буџетског дефицита примарном емисијом, а у процесу распада земље, праћеног од средине 1991. године грађанским ратом, републике су између октобра 1991. и јуна 1992. године, једна за другом, напуштале и јединствени финансијско-монетарни систем СФРЈ,⁸⁰ систем који је током целокупне епохе социјалистичке Југославије најтемељније мењан.⁸¹

5. ЗАКЉУЧАК

Банкарство социјалистичке Југославије је одмах након рата започело трансформацију ка социјалистичким односима. Актима подржављења приватног сектора (конфискација, национализација), оснивањем социјалистичких банака и укрупњавањем и централизацијом ушло се у систем централнопланске привреде. Логика тог система давала је велики значај централној банци, која је постајала стожер укупног банкарства, чему су допринеле сложене спољашње околности, услед раскида са земљама Истока, и успостављање сопствене визије социјализма – самоуправљања.

У тренутку проглашавања новог друштвеног система, југословенско банкарство је доживело пуну централизацију када су све банке у земљи (сем нешто штедионица) ушле у састав Народне банке (1952). Међутим, како фузија није дала очекиване резултате, а у духу децентрализације и умерених елемената тржишта, од 1954. године почиње издвајање комуналних банкарских послова из Народне банке, а ускоро и формирање специјализованих банака.

⁸⁰ Детаље пословне политике и резултата Народне банке видети у годишњим извештајима Народне банке Југославије за године 1981–1991.

⁸¹ Осим показаног, нестабилност банкарског система огледа се и у променама унутрашње организације које је имала југословенска централна банка. У периоду између 1945. и 1989. године она је чак и у унутрашњој организацији претрпела чак дванаест крупних и крупнијих промена (*Службени лист ДФ* 7/1945; *Службени лист ФНРЈ* 26/1947, 4/1954, 10/1961, 12/1965; АНБ 1/ III, ОРГ, Одлуке управе, О. бр. 110, 13. 12. 1966. и О. бр. 4, 19. 1. 1970; *Службени лист СФРЈ* 23/1972, 49/1976; АНБ 1/ III, ОРГ, Одлуке управе, О. бр.69, 15. 11. 1978. и О. бр. 46, 2. 4. 1985; *Службени лист СФРЈ* 34/1989).

Нов замах децентрализације уследио је почетком шездесетих година када је банкарски систем разгранат на Народну банку и пословне банке које су се састојале од комуналних и новопроглашених привредних банака република и покрајина. Међутим, нов систем се није још уходао када су почеле измене, најпре 1962. оснаживањем унутрашњег платног промета путем Службе друштвеног књиговодства, а онда и 1964. године када су банке република/покрајина добиле знатне ингеренције специјализованих банака.

Опадање привредног раста почетком шездесетих година проузроковало је привредну реформу (1965), која је поново изменила банкарски оквир. Јачање тржишних елемената утиче на стварање тзв. социјалистичког тржишног банкарства, што је ојачало улогу банака у кредитирању и ограничило (заправо модификовало) државну интервенцију, додуше највише на савезном нивоу.

Крах реформе означио је нове промене које су се из сфере политичке децентрализације прелиле на банкарство. Тако су уставне промене с почетка седамдесетих година довеле до конфедерализације централне банке (тзв. систем НБЈ и народних банака република и покрајина). У исто време пословне банке су ојачале, ширећи своју мрежу и стављајући под контролу предузећа из реалног сектора као њихови финансијски сервиси, чему је допринело повлачење свих државних депозита из банкарства. Иако су осамдесете године донеле кризу, те су банке све више ишле ка пуном тржишном пословању, док политичке околности нису прекинуле ту транзицију у оквирима југословенске заједнице.

На тренд политичке конфедерализације наслонила се током осамдесетих година најпре привредна стагнација, па потом и пад, праћен платнобилансним и буџетским дефицитом, инфлацијом, огромним спољашњим дугом и општом кризом. Те околности водиле су привредној аутаркизацији република, у чије је политичке сфере све више продирао национализам. Давање одговорности централној банци (у погледу сервисирања спољашњег дуга) уз непостојање адекватних овлашћења само је убрзало губитак кохезије и довело до појаве напада на јединствени монетарни систем. Покушаје нових промена у банкарству (али и укупној привредно-политичкој и друштвеној сфери) спречила је даља разградња заједничке државе која је 1991. године склизнула у грађански рат, чиме је престао да постоји јединствени финансијско-монетарни систем социјалистичке Југославије.

Историја банкарства социјалистичке Југославије, по много чему специфична, остаје отворена за бројна економско-историографска истраживања. Између осталог, сматрам да би било вредно анализира-

ти учинак сваког од реформских процеса који је захватио банкарство, утврдити разлику између реформама прокламованих начела и техника и остварене праксе, с посебним акцентом на утврђивање утицаја спољашњег (политичког) фактора на планско-тржишни систем, испитати отпорност и одрживост банака након што је самоуправно-социјалистички систем пропао и нестала заједничка држава, какво је наслеђе банкарству земаља сукцесора оставила Југославија и слично.

* * *

Предлог периодизације историје банкарства социјалистичке Југославије:

1. Фаза централизације (1944/45–1954)

- период обнове и подржављења банака (1944–1946);
- период концентрације (1947–1952);
- период јединствене банке (1952–1954);

2. Фаза децентрализације (1954–1965)

- период увођења вишебанкарског система (1954–1955);
- период децентрализације у складу са изградњом новог комуналног система (1956–1961);
- период појачане децентрализације и увођења пословних банака (1961–1965);

3. Фаза социјалистичког тржишног банкарства (1965–1991/92)

- период реформе и изградње социјалистичког тржишног банкарства, са смањењем улоге ДПЗ и отварањем могућности за интерјугословенско пословање (1965–1971);
- период изградње и функционисања система народних банака и пословних банака као посебних организација удруженог рада и усклађивање монетарно-кредитног и банкарског система са уставом (1971–1976);
- период функционисање сложеног система народних банака у условима погоршања економске ситуације и нарастајућих друштвених и политичких тензија (1976–1989);
- период отпочињања претварања банака у деоничка (акционарска) друштва (1989–1991/92).

ЛИТЕРАТУРА

Извори

- [1] Архив Народне банке Србије (АНБ): Народна банка Југославије 1945–1992 (1/III) [фонд у поступку архивистичке обраде]; Заоставштина Миодрага Угричића (18).
- [2] Архив Југославије (АЈ): Министарство пољопривреде и шумарства (4); Министарство електропривреде (11); Министарство финансија (12); Министарство индустрије (17); Привредни савет ФНРЈ (40); Главна управа црне металургије (106); Главна дирекција савезне индустрије мотора (108); Савезно извршно веће (130); Председништво СФРЈ (803).

Правни акти

- [1] *Narodne novine, Službeni list SR Hrvatske* (1973).
- [2] *Службен весник на СР Македонија* (1972).
- [3] *Службени гласник СР Србије* (1973).
- [4] *Службени лист ДФЈ* (1945).
- [5] *Службени лист ФНРЈ* (1946–1952, 1954, 1956–1961).
- [6] *Службени лист САП Косова* (1973).
- [7] *Службени лист САП Војводине* (1972–1973).
- [8] *Службени лист СФРЈ* (1963, 1965–1966, 1972–1973, 1976, 1981, 1984–1986, 1988–1990).
- [9] *Службени лист СР БиХ* (1972).
- [10] *Службени лист СР Црне Горе* (1972–1973).
- [11] *Uradni glasnik SR Slovenije* (1973).

Литература

- [1] Алексић, Весна С. 2002. *Банка и моћ: социјално-финансијска историја Општег југословенског банкарског друштва а.д. 1928–1945*. Београд: Стубови културе.

- [2] Aleksić, Vesna S. 2021. *From Affiliation to Nazification: The Political Destiny of a „Grossbank“ in Yugoslavia 1918–1945*. Belgrade: The Institute of Economic Sciences.
- [3] Андријашевић, Јован. 1975. *Тржиште и тржишне структуре у привреди Југославије*. Београд: Институт друштвених наука – Центар за економска истраживања.
- [4] Беренд, Иван Т. 2009. *Економска историја Европе у XX веку: Економски модели од laissez-faire до глобализације*. Београд: Архипелаг.
- [5] Благојевић, Борислав Т. (ред.). 1989. Банке. 94–96. *Правна енциклопедија, А–Њ, 1*. Београд: Савремена администрација.
- [6] Crouzet, François. 2001. *A History of the European Economy, 1000–2000*. Charlottesville: The University Press of Virginia.
- [7] Цвикић, Сандра, Ивана Жебец Шиљ. 2018. Друштвени утјецај централно планиране економије у социјалистичкој Хрватској – примјер Вуковара. 407–411. *Економска теорија у периоду 1958–2018*, Божо Драшковић, Јелена Миновић, Аида Ханић (ур.). Београд: Институт економских наука.
- [8] Чалић, Мари-Жанин. 2013. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Clio.
- [9] Чобељић, Никола, Илија Росић. 1989. *Привредни развој и привредни систем Југославије*. Београд: Савремена администрација.
- [10] Чобељић, Никола, Радмила Стојановић. 1966. *Теорија инвестиционих циклуса у социјалистичкој привреди*. Београд: Институт за економска истраживања.
- [11] Чобељић, Никола, Коста Михаиловић, С. Ђуровић. 3–4/1954. Проблем нашег тржишта с нарочитим освртом на тржиште пољопривредних производа. *Економист, орган Савеза друштава економиста Југославије* 7: 31–70.
- [12] Чобељић, Никола. 1959. *Политика и методи привредног развоја Југославије 1947–1956*. Београд: Нолит.
- [13] Чобељић, Никола. 1976. *Привреда Југославије: раст, структура и функционисање*. Београд: Савремена администрација и Институт за економска истраживања.

- [14] Чобелић, Никола. 1988. План и тржиште – отворени проблеми и покушај синтезе. 21–60. *План и тржиште у југословенском економском систему: зборник радова*, ур. Никола Чобелић. Београд: Српска академија наука и уметности и Универзитет „Светозар Марковић“ у Крагујевцу.
- [15] Čolanović, Branko 1979. *Joint Ventures in Yugoslavia*. Belgrade: Association of Publicists.
- [16] Eichengreen, Barry. 2007. *The European Economy Since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton University Press.
- [17] Eloranta, Jari, Mark Harrison. 2010. War and disintegration, 1914–1950. 133–155. *The Cambridge Economic History of Modern Europe: 1870 to the Present*, Vol. 2., Stephen Broadberry, Kevin H. O'Rourke (eds.). Cambridge: University Press.
- [18] Гаћеша, Никола Л. (ред.). 2001. *Историја банкарства у Војводини*. Нови Сад: Матица српска – Војвођанска банка.
- [19] Глигоров, Владимир. 2017. Корист и трошкови – кључна тема спорења. 383–413. *Југославија у историјској перспективи*, Латинка Перовић, Драго Роксандић, Митја Великоња, Wolfgang Norken, Florian Bieber (ур.). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
- [20] Ђатовић, Драгана. 11–12/2011. Национализација Привилеговане аграрне банке после Другог светског рата. *Банкарство* 40: 10–23.
- [21] Голијанин, Милан. 1979. *Монетарни систем и монетарно-кредитна политика Југославије*. Загреб: Издавачко инструктивни биро.
- [22] Голијанин, Милан. 1983. *Банкарство Југославије: теорија, организација и пословање*. Београд: Привредни преглед.
- [23] Хаџи-Пешић, Јован. 1995. *Новац Југославије 1944–1992*. Београд: Народна банка Југославије.
- [24] Hanson, Philip. 2003. *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*. New York: Routledge.
- [25] Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta.
- [26] Hofmann, Gordana. 2004. *Narodna banka 1944–1991*. Beograd: Evropski centar za mir i razvoj.
- [27] Хорват, Бранко. 1969. *Привредни циклуси у Југославији*. Београд: Институт економских наука.

- [28] Хорват, Бранко. 1970. *Привредни систем и економска политика Југославије: проблеми, теорије, остварења, пропусти*. Београд: Институт економских наука.
- [29] Horvat, Branko. 1984. *Jugoslavenska privreda 1965–1983: prognoze i kritike*. Ljubljana, Zagreb: Cankarjeva založba.
- [30] Huszti, Ernő. 1–2/1981. Main Trends in the Development of Socialist Banking Systems and Organization: Relations Between the Functions of Issuing (Central) and Credit Banks. *Acta Oeconomica* 26: 71–91.
- [31] Илић, Саша. 2020а. *Странци „гастарбајтери“: Страна стручна радна снага у привреди Југославије 1945–1950. године*. Београд: Архив Југославије.
- [32] Илић, Саша. 2/2020b. Крах политике зарада и цена у лето 1945. године. *Токови историје* 28: 107–138.
- [33] Илић, Саша. 2021. Банкарство социјалистичке Југославије до увођења социјалистичке тржишне привреде (1944/45–1965): 137–150. *Значај институционалних промена у економији Србије кроз историју*, Јелена Миновић, Милица Кочовић Де Санто, Александар Матковић (ур.). Београд: Институт економских наука.
- [34] Jović, Dejan. 2009. *Yugoslavia: A State that Withered Away*. West Lafayette: Purdue University Press.
- [35] Кардељ, Едвард. 1953. *О основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ*. Београд: Култура.
- [36] *Комунист*, „Нови пројект за демократски социјализам и Југославију“, 19. јануар 1990.
- [37] Кршев, Борис Н. 3–4/2008. Национализација Народне банке Краљевине Југославије. *Токови историје* 16: 28–45.
- [38] Lampe, John R., Marvin R. Jackson. 1982. *Balkan Economic History: From imperial Borderlands to Developing Nations*. Bloomington: Indiana University Press.
- [39] Марјановић, Јован, Ђорђе Кнежевић, Бранко Петрановић, Александар Јовановић. 1968. *25 година социјалистичке Југославије*. Београд: Штампарско издавачко предузеће ПТТ.
- [40] Мецингер, Јоже. 1988. Сјај и беда друштвеног планирања. 175–184. *План и тржиште у југословенском економском систему: зборник радова*, ур. Никола Чобелић. Београд: Српска академија наука и уметности – Универзитет „Светозар Марковић“ у Крагујевцу.

- [41] Митровић, Андреј, Верољуб Дугалић, Драгана Ѓњатовић, Иле Ковачевић, Гордана Хофман. 2004. *Народна банка 1884–2004*. Београд: Југословенски преглед.
- [42] Митровић, Момчило. 1988. *Друштвено-економске промене и организација управљања привредом у Србији 1944–52. године*. Београд: Институт за историју радничког покрета Србије.
- [43] Моисеев, Сергей Рустамович. 2015. *История центральных банков и бумажных денег*. Москва: Центральный банк Российской Федерации.
- [44] Neuburger, Egon, 3/1959. Centralization vs. Decentralization: The Case of Yugoslav Banking. *The American Slavic and East European Review* 18: 361–373.
- [45] НИН (1999). „Операција у Народној банци“. Бр. 2549, 4. новембар 1999.
- [46] Перак, М. 1981. *Поштанска штедионица 1921–1981: 60 година у служби напретка*. Београд: Поштанска штедионица.
- [47] Перишин, Иво. 1975. *Новац, кредит и банкарство у систему самоуправљања*. Загреб: Информатор.
- [48] Петрановић, Бранко (прир.). 1995. *Записници са седница Политбироа Централног комитета КПЈ (11. јун 1945 – 7. јул 1948)*. Београд: Архив Југославије – Службени лист СРЈ.
- [49] Петрановић, Бранко. 1988. *Историја Југославије 1918–1988, трећа књига: Социјалистичка Југославија 1945–1988*. Београд: Нолит.
- [50] Петровић, Војислав Ј. 1954. *Развитак привредног система ФНРЈ посматран кроз правне прописе, И, Период од почетка Народноослободилачке борбе до доношења Устава ФНРЈ*. Београд: Економски институт ФНРЈ.
- [51] Петровић, Војислав Ј. 1957. *Развитак привредног система ФНРЈ посматран кроз правне прописе, ИВ, Период од доношења основног Закона о управљању државним предузећима до преласка на нови привредни систем (средина 1950 до краја 1953 год.)*. Београд: Економски институт ФНРЈ.
- [52] Пијевац, Комнен, Миладин Милошевић, Вукман Боричић. 2000. *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*. Београд: Архив Југославије.

- [53] Пиљак, Милан. 2013. Реформе југословенског економског система 1945–1965. 219–239. *Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије, Зборник радова*, Зоран Јањетовић (ур.). Београд: Институт за новију историју Србије.
- [54] Поповић, Милентије. 1–2/1954. Поводом дискусије о привредном систему. *Наша стварност* 2.
- [55] Савезни завод за статистику. 1986. *Југославија 1945–1985: Статистички приказ*. Београд: Савезни завод за статистику.
- [56] Савезни завод за статистику. 1989. *Југославија 1918–1988: Статистички годишњак*. Београд: Савезни завод за статистику.
- [57] Савезно извршно веће. 1990. *Програм даљих реформи југословенског друштва: Време промена*. Београд: Секретаријат за информације.
- [58] Sherif, Khaled, Michael Borish and Alexandra Gross. 2003. *State-Owned Banks in the Transition: Origins, Evolution, and Policy Responses*. Washington: World Bank.
- [59] Soto, Jesús Huerta de. 2009. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- [60] Turnock, David. 2005. *The East European Economy in Context: Communism and transition*. London and New York: Routledge.
- [61] Угричић, Миодраг. 1967. *Новчани систем Југославије*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- [62] Вратуша, Антон (ур.) 1979. *Енциклопедија самоуправљања*. Београд: Савремена администрација и Издавачки центар Комунист.
- [63] Вучковић, Милош. 1956. Новац, кредит, банке. 420–442. *Развој привреде ФНРЈ*, Владимир Церић, Никола Чобелић, Сергије Ђуровић, Милош Мацура, Коста Михајловић, Химлија Хасанагић. (ред.). Београд: Нолит.

Saša ILIĆ, PhD

Research Associate, Archives of the National Bank of
Serbia, Serbia

SOCIALIST BANKING: THE CONTINUOUS EVOLUTION OF THE BANKING SECTOR IN YUGOSLAVIA (1944/45–1991/92)

Summary

The article explores the influence of the ideological and political frameworks and changes in the physiognomy of social, economic and internal political relations, as well as the foreign policy orientation, on the structure of the banking sector in socialist Yugoslavia. The attempt is to determine the appearance and the important features of the banking sector, the sequence of reforms that marked this field of economic life in the second half of the 20th century, as well as the effectiveness of the observed changes. The overview is provided of the characteristics of the different phases that the Yugoslav banking system, starting with the development of the socialist banking system, planned organization and rigid centralization, through various phases of decentralization, central plan weakening and introduction of market elements, to the shaping (and reshaping) of the self-management banking system and its repercussions on the country's economic unity.

Key words: *Banking. – Centralization. – Decentralization. – Planned economy. – Socialist market economy. – Contractual economy.*

Article history:

Received: 17. 11. 2021.

Accepted: 7. 2. 2022.